

Proposta per a l'estudi dels jueus conversos a la ciutat de Barcelona (1391-1550)

Maria Cinta MAÑÉ I MAS

Arxivera jubilada de l'Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona

Rebut: 23.05.2021 — Acceptat: 09.06.2021

Resum. El paper exercit pels jueus conversos arran de l'avalot de 1391 dins la societat barcelonina en els aspectes econòmic, polític i cultural no ha estat encara estudiat en profunditat. Hi ha hagut alguns estudis que a partir de l'any 1992 han començat a interessar-se de nou per aquest assumpte. Però no n'hi ha prou. Queda clar que es tracta d'un problema de força complexitat i gens fàcil. Les fonts idònies per conèixer el seu pes dins la societat de la ciutat de Barcelona al llarg de la fi del segle XIV, tot el XV i la primera meitat del segle XVI són, sens dubte, les notaries pel que fa als aspectes econòmics, socials i culturals, molt disperses en diferents arxius, tot i el predomini de l'Arxiu Històric de Protocols, i les del Consell de Cent en l'aspecte polític i normatiu, que es troba a l'Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona. La necessitat de fer un buidatge sistemàtic dels dits arxius és imperiosa per tal d'identificar individualment els conversos i analitzar el seu *cursus* personal i les seves relacions familiars i de treball a fi d'avaluar-ne el nivell d'integració en la societat dels cristians de natura. Unes primeres conclusions de les prospeccions realitzades ens porten a certificar la continuïtat dels oficis exercits pels seus avantpassats jueus, el quasi monopoli dels conversos en alguns d'ells (corallers, seders), la seva preeminència com a mercaders i corredors de mercaderies, l'endogàmia matrimonial d'aquest grup i el lent augment del nombre de matrimonis mixtos entre cristians de natura i conversos barcelonins. La introducció de la Inquisició castellana (1487) significà un retrocés significatiu en el procés d'integració assolit fins aleshores.

Paraules clau: avalot de 1391, jueus, conversos, cristians nous, comerç, Consell de Cent, estaments, mercaders, Barcelona

Proposal for the study of Jewish converts to Christianity in the city of Barcelona (1391-1550)

Abstract. The role that the Jews who converted to Christianity in the wake of the 1391 riot played in the economic, political and cultural aspects of society in Barcelona has not yet been studied in depth. The matter has begun to receive some attention again in certain studies since 1992, but not enough. The issue in question is clearly highly complex. The best sources of information regarding the status of such converts in the city of Barcelona's society between the end of the 14th century and halfway through the 16th century are undoubtedly notarial documents, as far as the economic, social and cultural aspects are concerned, and they are scattered throughout different archives, although the Historical Archive of Protocols of Barcelona stands out in that respect; and the documents of the Consell de Cent (Council of One Hundred), in relation to the political and regulatory aspect, which are found in the Historical Archive of the City of Barcelona. There is a pressing need to systematically gather data from the aforementioned archives with a view to identifying converts individually and analysing their personal *cursus* and their family and working relations in order to evaluate their level of integration into the society of born Christians. Initial conclusions that can be drawn on the basis of the investigative work carried out are that the converts continued to engage in the professions of their Jewish ancestors and virtually monopolized some of those professions (silk merchant, coral merchant), that they excelled as merchants and merchandise brokers, that the group was endogamous, and that the practice of mixed marriage between born Christians and converts from Barcelona only emerged slowly. The introduction of the Spanish Inquisition (1487) was a serious setback for the integration process that had been taking place until then.

Keywords: 1391 riot, Jews, converts, new Christians, trade, Consell de Cent, strata, merchants, Barcelona

1. Introducció

L'interès en l'estudi dels jueus i en conseqüència dels conversos a la ciutat de Barcelona s'ha desvetllat des d'antic,¹ si bé moltes vegades només s'ha tractat de la publicació estricta de documentació o de petits comentaris i refle-

1. BOFARULL Y SANS, «Ordinaciones de los concelleres»; BALAGUER, «Noticia dels jueus conversos», reeditada a LOEB, «Liste nominative».

xions entorn d'algunes d'aquestes troballes documentals. Tanmateix, en un tema tan complicat, cal dir que qualsevol aportació és de gran importància per anar afegint o matisant les dades de què disposem.

Els primers investigadors ho havien estat de la minoria jueva i afegir notícies entorn dels conversos era una manera natural de continuar la recerca, però sense profunditzar gaire en allò que era realment important: la integració progressiva dels jueus en la societat de la qual ara formaven part. Altres estudiosos se centraren en els treballs sobre la Inquisició atrets per la tragèdia a què es veieren sotmesos relativament pocs anys després de la seva conversió. Només Francesc Carreras Candi sortí d'aquesta tònica general, ja que en el seu estudi sobre els jueus i judaïtzants barcelonins² —avui dia encara totalment vigent— aprofundí sobre aquest tema i n'oferí una visió molt completa utilitzant totes les fonts publicades de què es disposava aleshores.

Després, al llarg del segle xx, es continuaren publicant diferents estudis sobre els conversos³ fins a arribar al gran interès desvetllat arran de la commemoració del cinc-cents aniversari de l'expulsió dels jueus (1492), perquè aquest fet enllaçava directament amb l'expectació del que va passar amb aquells que es convertiren al cristianisme.⁴ Els investigadors més recents que s'han interessat pel tema són Josep Hernando⁵ i alguns dels seus deixebles, com Xavier Pons o Gloria Polonio, que sota la seva direcció han portat a terme alguns articles i tesis doctorals al respecte.⁶ D'altra banda, han estat molt útils els estudis sobre tècniques de treball com la manufactura de la seda, atesa la dedicació a aquest ofici de molts conversos que continuaren el dels seus avantpassats jueus.⁷

El ritme de la integració dels conversos de jueu en la societat cristiana de Barcelona arran de l'avalot de 1391 i la seva inserció en els oficis, el govern dels susdits oficis i les institucions de govern de la ciutat no ha estat gaire estudiat, principalment per les dificultats que comporta. Els estudiosos anteriorment esmentats són del parer que la utilització de les fonts notariales pot

2. CARRERAS, «Evolució històrica».

3. Vegeu els treballs de Mitjà, Duran, Madurell, Millàs, Riera, Vendrell i Voltes.

4. Per bé que a Barcelona no afectava tan directament perquè, com sempre s'ha dit, els jueus quasi van desaparèixer totalment de la ciutat molt abans (1391).

5. Vegeu els seus treballs a l'apartat de bibliografia.

6. ANDRADES, *Lligador de llibres*; POLONIO, *Exportación e importación*; PONS, *La societat conversa*.

7. STOJAK, *La sederia a Barcelona*; SOBERON i STOJAK, «El treball de la seda».

contribuir de manera cabdal al coneixement de la *societat conversa* barcelonesa i, fins i tot, capgirar allò que en coneixem fins ara.⁸ Tanmateix, el gran volum de fons documentals que cal consultar i la seva dispersió són alhora una sort i un escull per assolir l'objectiu desitjat.

Efectivament, allò que ens interessa és analitzar el grup convers individu a individu, sempre que sigui possible, és a dir, partir d'històries singulars per poder arribar a conclusions generals. Això només es pot fer, segons la nostra opinió, a través de microhistòries i prosopografies, perquè el ritme d'integració es devia produir a poc a poc i segons les circumstàncies individuals, familiars i fins i tot econòmiques dels membres del grup i per això les fonts notariales són les més idònies. És veritat que potser era molt més fàcil per a l'estament superior dels mercaders i que per a certs artesans fos més difícil o fins i tot impossible fer aquest recorregut. Amb tot, l'objectiu principal dels conversos devia ser equiparar-se a la resta de la societat cristiana: progressar dins del *cursus* dels respectius oficis, poder-ne ser elegits representants —cosa que pressuposava que havien assolit el grau de mestre i, per tant, podien ser escollits jurats del Consell de Cent— i, finalment, tant si formaven part de l'estament dels mercaders com dels d'artistes, arribar a integrar-se en l'estament dels ciutadans honrats, el més equiparable a l'aristocràcia en la societat barcelonesa, fins que se'ls igualà als cavallers (1510). Els menestrals també devien tenir les mateixes ambicions, però arribar-hi, si s'esqueia, depenia només dels consellers, que podien introduir persones en un estament o en un altre, o del nivell de riquesa i relacions dels aspirants a formar part de l'esmentat estament. Era, en principi, una utopia, que, en tot cas, excedeix el període cronològic que treballem. Altres, per convicció o per interès personal o familiar, van preferir entrar en el clergat, secular o regular.

Hem d'iniciar l'estudi a partir de conversos certs i això fa necessari centrar-nos en les nòmines de jueus neòfits de Balaguer i Loeb, en les relacions de penitenciat i condemnats per la Inquisició acusats de criptojudaisme de Pere Miquel Carbonell i en les ordinacions dels oficis més habitualment desenvolupats pels jueus que continuen realitzant quan es converteixen i que també hereten els seus successors immediats. També incidirem en l'ingrés dels conversos en les confraries o les corporacions d'oficis, ja que no només n'afavoria la integració en la societat, sinó que, com ja hem dit, també era el mitjà *sine qua non* per poder assolir diferents càrrecs dins la confraria fins a arribar al de

8. HERNANDO, «Conversos i jueus: cohesió», p. 187; PONS, *La societat conversa*, p. 13.

regidors de l'ofici i poder ser elegits pels consellers per formar part de les nòmines a partir de les quals s'escollien els jurats del Consell de Cent en els estaments dels mercaders (mà mitjana) o dels artesans (mà menor).

Així doncs, el marc geogràfic i cronològic de la proposta és la ciutat de Barcelona entre els anys 1391 i 1550 (data triada a l'atzar), tenint en compte, però, alguns precedents. Aquesta aproximació a l'estudi dels conversos de jueu a Barcelona ha de ser entesa com el que és: una possible línia d'investigació fonamentada en una base de dades en construcció, adreçada a investigadors i estudiosos, per analitzar aquesta comunitat i el procés i el nivell de la integració dels conversos en la societat barcelonesa.

2. El context politicoreligiós de les conversions i els seus precedents

La conversió dels jueus sempre va ser un objectiu a assolir per l'Església, objectiu que es traslladava al poder polític a causa de l'estructura pròpia de la societat medieval. L'establiment de la Inquisició al segle XIII potser hi va contribuir, encara que de conversions va haver-n'hi sempre, però eren de caràcter individual o de petits grups i és només a partir de 1391 que les circumstàncies fan que es generalitzin. Tenim la impressió que es podria profunditzar més en el context que va propiciar èpoques de «conversions» i creiem que seria important poder establir una relació més directa entre determinats successos i les conversions subsegüents.

La pesta negra (1348), les prèdiques de sant Vicent Ferrer a Barcelona (1376 i 1409), el gran avalot (1391) i els seus precedents més immediats (crisi de 1381-1386), el Cisma d'Occident (1378-1417), el Compromís de Casp (1412), la instauració de la dinastia castellana dels Trastàmara (1412-1416) i la Disputa de Tortosa (1413-1414) —aquests quatre darrers esdeveniments molt relacionats—, les tensions entre la monarquia, el govern de la ciutat i els estaments ciutadans (la Busca i la Biga, 1450-1462) que desembocaren en la Guerra Civil catalana (1462-1472), la introducció de la Inquisició castellana o moderna (1486) i, finalment, l'expulsió dels jueus (1492) són dates clau en les quals recolzar-nos per tractar de determinar els moments àlgids de conversions de jueus i relacionar-los amb aquestes circumstàncies.

La pesta negra es començà a sentir a la ciutat de manera contundent el maig del 1348 i durant els mesos següents continuà amb virulència fins al mes de setembre, en què sembla que començà a davallar. Moriren quatre dels cinc consellers de Barcelona escollits el novembre de l'any anterior i també molts dels que

formaven part del Consell de Cent.⁹ Malauradament, no s'han conservat els llibres del Consell immediatament posteriors, però la documentació notarial podria contribuir a informar-nos-en indirectament, perquè segur que trobaríem força testaments que fan referència a la situació de la ciutat en aquelles dates. També seria aquesta documentació la que ens podria aproximar al nom i al nombre dels jurats desapareguts i de les possibles conversions subsegüents. Tanmateix, només l'esment de Bruniquer de la incidència de la pesta en els estaments ciutadans superiors als quals pertanyien els consellers (ciutadans honrats i mercaders) és suficient per apropar-nos a la magnitud de la tragèdia. Hem d'assenyalar que tant aquests estaments com els menestrals representats en el Consell de Cent constituïen l'oligarquia ciutadana i les elits dels respectius oficis.

Segons Zurita,¹⁰ les predicacions de sant Vicent Ferrer van propiciar la conversió d'una infinitat de jueus, més de vint mil, entre jueus i moros, una part dels quals de ben segur que eren barcelonesos. Sant Vicent va venir a estudiar al convent de Santa Caterina de Barcelona (1368), poc després d'ingressar a l'orde dominicà a València, d'on es traslladà a Lleida, i després tornà a Barcelona (1372-1376). Esteve Gilabert Bruniquer es fa ressò de les dues estades del frare dominic a Barcelona:¹¹

En l'any 1376, fou St. Vicens Ferrer en Barcelona y predicà al Born a molts milanars de personas y stan la ciutat aflagida per fam, peste y per les gents d'armes de l'infant Jaume de Mallorca y francesos, pronosticà que dins tres dias tindrian tres naus de blat, y fou així...

A 8 de agost 1409, lo Papa Benedicto XIII, venint de Perpinyà hont havia tingut Concili, arribà a Bellesguart, torra del Rey D.n Martí, y a 17 de setembre desposà a dit Rey ab la Reyna Margarita, filla del Compte D.n Pere de Prades, y ferense dits desposoris en dita torre. Digué la missa nubcial fr. Vicens Ferrer del Ordre de Predicadors.

Probablement, fou poc després de la seva primera estada quan potser es convertiren al cristianisme Ramon de Casaldàguila i Ramon des Quer (4-IV-

9. BRUNIQUER, *Rúbriques*, vol. IV, cap. 4. Els consellers elegits el novembre de 1347 i que havien d'exercir tot l'any 1348 foren Arnau Dusai, Bernat Sarrovira, Miquel Roure, Romeu Llull i Francesc Sabastida. Només sobrevisqué el conseller quart, Romeu Llull, i s'hagueren d'elegir quatre coadjutors per substituir els morts i ajudar-lo en el govern de la ciutat. López de Meneses publicà nombrosa documentació i diversos treballs sobre aquesta epidèmia, però en alguns no indica les referències documentals.

10. ZURITA, *Anales de la Corona de Aragón*, vol. 5, 1973, Libro XII, cap. XLV.

11. BRUNIQUER, *Rúbriques*, vol. II, cap. 17; vol. III, cap. 3.

1378), mercaders, i un Francesc de Pedralbes (10-VI-1380), tots noms que coincideixen amb conversos, sense citar, però, aquesta condició, quan assoliren el certificat de la ciutadania de Barcelona.¹² Antoni Rosar actuà de fiador o testimoni d'un peticionari (20-XII-1379).¹³ El segon sojorn del sant fou precedit d'ajudes pecuniàries de les autoritats barcelonines entre el 29 d'abril i l'11 de juliol de 1409 per socórrer, comprar roba i altres menesters als pobres que seguien sant Vicent, «qui a pregaries de Consellers ere vingut a Barcelona pera instruhir y predicar la gent al servey de Déu y a pau», a més de celebrar el matrimoni reial esmentat. Probablement, també feu una darrera estada a la ciutat el 1413, entre juny i agost, abans de passar a Mallorca.¹⁴

El tram de relacions entre el Compromís de Casp, la instauració dels Trastàmara amb Ferran, sant Vicent Ferrer, Benet XIII i la Disputa de Tortosa enmig del Cisma d'Occident el va explicar Zurita, i ha donat lloc a nombroses publicacions, tant pel que fa a jueus com a conversos, que són ben conegudes: és un exemple del complex ordit d'intrigues entre els poders de l'Església i els polítics de les sobirania cristianes del moment.

Així mateix, es pot vincular l'exigència de la neteja de sang en certes institucions religioses, com ara l'estament clerical a la catedral de Barcelona, amb la introducció de la nova Inquisició el 1486. Fins aleshores —almenys fins a la primera meitat del segle xv— sembla que no es demanava als que hi volien ingressar i que la conversió al cristianisme era suficient.¹⁵ Amb el temps, la neteja de sang serà imposada en alguns oficis.

3. Els cristians novells: uns cristians singulars

Un cop batejats, els neòfits, que fins aleshores com a jueus eren una regalia de la Corona, passen immediatament a ser considerats ciutadans de Barcelona

12. AHCB, 1C.V-3, *Informacionem franquitis civium Barchinone et securitatis illorum qui recepi fuerunt in habitatio ipsius civitatis*, 1375-1381, f. 16v, 20v i 23v; Francesc de Pedralbes podria ser membre de la família dels famosos metges, però hi ha un mercader contemporani amb el mateix nom.

13. A la documentació de l'època trobem un Antoni Rosar fent de dauer i una altra persona amb el mateix nom fent de giponer.

14. MARTÍNEZ i SOLSONA, «San Vicente Ferrer», doc. 32, p. 62-63.

15. VILLANUEVA, *Viage literario*, tom 18, 1851, p. 42-43. A la catedral de Barcelona no s'admetran canonges descendents d'infidels fins a la quinta generació (1486).

amb els mateixos drets i idèntiques obligacions que la resta de residents de la ciutat. Tanmateix, la nova situació no devia ser gens fàcil ni per als cristians novells ni per a la societat barcelonina, que veu com un grup important de persones que fins aleshores feien una vida teòricament separada dels ciutadans, pel canvi de religió, s'incorporen de sobte a la *societas Barchinone*. No havien tingut cap formació prèvia de la nova religió a la qual accedien tret de les predicacions a què feia segles eren obligats a assistir i que, probablement, eren enteses com una obligació presencial, però en les quals el seu interès real devia ser nul o molt relatiu.

Els se sentien segurs entre els seus, que es trobaven en condicions semblants i amb els quals es coneixien molt bé. Molt aviat, membres importants del grup demanaren edificar una església en honor de la Santa Trinitat a l'antic call menor dels jueus, el call d'en Sanaüja o de n'Àngela, on vivien la major part, i fundar-hi una confraria religiosa amb el mateix nom (1395). Martí I els atorgà el privilegi de formar la dita confraria (1397), com «engenra gran amistat».¹⁶ Serà el centre no només de la vida religiosa, sinó també social, d'agermanament i d'ajuda mútua dels confreres. Allí, els conversos de diferents nivells socials i culturals s'uniran com un grup compacte i cohesionat enfront de la resta dels ciutadans de Barcelona. Aquesta unió de classe s'expressarà igualment en els negocis, on quasi sempre participaran mancomunadament amb altres conversos i també es ratificaran com un grup diferenciat en projectar els seus matrimonis amb individus de la seva peculiar comunitat cristiana. Un simple repàs als quadres genealògics realitzats per Hernando i Stojak ens mostra la proliferació d'enllaços endogàmics que s'allargaran com a mínim fins a la meitat del segle XVI i encara més enllà.

Els conversos que no es van establir al call menor ho faran molt a prop, a la rogalia de l'antic call major, i en alguns casos fins i tot en el mateix call, bé com a propietaris bé com a llogaters, on podran continuar tenint la residència o l'obrador. D'altres, amb el temps, tornaran a comprar habitatges al barri on havien viscut els seus avantpassats.

Com ja hem esmentat, no els calia cap document que certifiqués la seva condició de ciutadà: el baptisme els l'atorgava directament. Ara bé, atès l'ofici de mercaders d'una gran part d'ells i el fet que els ciutadans de Barcelona gaudien de molts privilegis a tot arreu, alguns d'ells demanaren certificació del

16. BOFARULL Y SANS, *Gremios y cofradías*, II, doc. XCIII, p. 130. Possiblement per això sembla que admet com a membres cristians de natura.

seu nou estat per mostrar-la quan fos necessari. Cada any, des dels primers llibres del Consell conservats, hi ha una relació de les persones que han estat admeses com a ciutadans de Barcelona en la qual normalment se n'esmenta el lloc d'origen. Només a partir de la segona meitat del segle XIV apareixen els informes de franquícies (també anomenats *informes de ciutadania*), dits així per l'exempció de pagar molts impostos de la qual gaudien els ciutadans barcelonins, on els peticionaris havien de presentar uns fiadors que ratifiquessin la seva estada ininterrompuda a la ciutat i que hi tenien casa parada, ja fos de propietat o llogada.

D'altra banda, després de recollir dades per reconstruir aquest grup a la nostra ciutat en diferents estudis publicats i en algunes fonts primàries, podem observar que un mateix llinatge convers utilitza cognoms diferents de l'originari pres pel primer individu de la saga en tots o en alguns dels seus descendents. De fet, encara que normalment els fills de cristians adquirien el cognom del pare, com molt bé deia Jaume Riera, no existia encara el Registre Civil i no hi havia cap normativa que obligués el fill a prendre el cognom patern. I, en el cas dels conversos, de ben segur que van utilitzar aquesta circumstància com a estratègia per esborrar el seu origen, així com ho van fer traslladant el seu domicili a un indret diferent del seu lloc nadiu o de residència habitual familiar, de manera que quan arribaven al nou lloc ho feien amb un nom cristià similar als dels altres ciutadans i no es podien sentir ni ser qüestionats. Així mateix, és possible que uns adoptessin el cognom cristià dels respectius padrins de baptisme, cosa que explicaria la diversitat de cognoms en una mateixa família, mentre que d'altres van adquirir el cognom de persones destacades en el si de la societat cristiana de la qual a partir d'ara formarien part, fos per admiració, fos amb intenció o per ambdós components, com sabem que es produí a Castella.¹⁷

D'aquesta manera podem veure com Agustí Amorós és fill de Francesc Fogassot (1399), Berenguer Badorc és pare de Felip des Quer (1420), Joan Carrió és fill de Joan Ros (1419), Domènec ses Deus és germà de Joan Vidal (1391), Ramon ses Escales és pare de Felip Ferrera i de Bartomeu de Pont

17. Enrique Soria Mesa, professor de Còrdova, mostra en nombrosos estudis l'ús de l'apropiació de cognoms reconeguts per esborrar la màcula que els afectava. Pel que fa a Barcelona, ens trobem amb dos Pere de Casasaja contemporanis, el primer un important mercader i el segon un coraller convers. També hi ha diversos conversos amb el cognom Gualbes, important família de ciutadans honrats i mercaders que participava quasi des de sempre en el govern de la ciutat.

(1383-1399), Miquel Gomis és pare de Pere Font (1398), Bernat Guanter és pare de Berenguer Martí (1391), Pere de Pertusa és germà d'Arnau Roger i de Joan de Muntrós (1397), etc.

També, un mateix individu podia atorgar el seu cognom a més d'un convers, tal com ho feu Guillem des Pujol, especier, que el donà a tres conversos que no sabem del cert si guardaven cap relació familiar entre ells, encara que és molt probable que fos així.¹⁸ Igualment, podem trobar l'esment només del cognom o de l'àlies d'un individu, sense més dates, cosa que augmenta la confusió. No ens consta, però, que a Barcelona diferents famílies jueves «s'agrupessin» sota un mateix llinatge cristià com a València.¹⁹

Aquesta interacció nominal amb els padrins de baptisme, emocional amb persones rellevants de la ciutat o professional per negocis ens mostra que els jueus conversos, encara que en principi es relacionaven molt més amb membres del seu propi entorn, també tenien relació, com no podia ser d'altra manera, amb els ciutadans no jueus de Barcelona i, no cal dir-ho, amb els seus antics correligionaris jueus que continuaven vivint a la ciutat, en alguns casos parents, veïns i amics de llarga durada.

Alguns jueus seguiren habitant a Barcelona de manera continuada tot i les prohibicions reiterades de residir-hi i, fins i tot, amb el temps, se n'hi instal·laren de nous (1422).²⁰ Oficialment, només podien estar-se a la ciutat durant quinze dies seguits per negocis i havien de residir sempre en posades o hostals comuns o públics, evitant d'aquesta manera que s'allotgessin amb els seus antics correligionaris, ara conversos, i que els induïssin a judaïtzar.²¹ Sempre es

18. VELA, *Especiers*, p. 353. Es tracta de Pere des Pujol, metge, Guillem Pujol i Domènec Pujol. Aquest apotecari, que no tenia fills, els apadrinà en el baptisme, els atorgà el seu cognom i també els feu un petit llegat en el seu testament.

19. HINOJOSA, «Los conversos», p. 76. Els Moncada de València procedeixen de la relació de diferents llinatges jueus.

20. POLONIO, «Jueus i conversos»; HERNANDO, «Conversos i jueus: cohesió», p. 188-190; AHCB, 1C.XVII-2, *Testaments dels consellers, 1398-1428*, f. 8, cap. 45, 1409; f. 8r-v, 1422: «Item, com alguns jueus de diverses parts sabent que ... facen instància al dit senyor rey que en la dita ciutat haia call e aljama de juheus; Item, com en la dita ciutat poch temps ençà se sien poblats molts casats de juheus e hagen obtingut, segons que's diu, de la senyora reyna privilegi d'aljama.» Els consellers supliquen «foragitar los dits juheus de la dita ciutat e atorgar privilegi perpetua a la dita ciutat que en aquella juheus no pusquen de allí avant habitar».

21. AHCB, 1G-16. *Llibre Vermell*, 3, f. 50r-v. També 1B.IV-10, RO, 1471-1481, f. 148v-149r, 1479; f. 197v-199v, 1481: «dummodo stent in hostalibus seu pausatibus comunibus et deferant vestes et alia signa judeorum».

pren l'any 1401 com la data en què s'establí que no hi podien haver més jueus a Barcelona, però no és així, perquè el rei Martí només atorgà una prohibició temporal o el beneplàcit de no haver-hi aljama per vuit anys, és a dir, fins al 1409, i és a partir d'aleshores quan els consellers «faran tot lur esforç de obtenir de dit senyor privilegi que en la dita ciutat jamás no puxa haver call ne aljama de jueus segon la ciutat de València del dit senyor ha obtingut».²² La seva fita serà obtenir l'esmentat privilegi a perpetuïtat, cosa que aconseguiren d'Alfons IV (1424), que imposà als jueus seixanta dies per sortir de la ciutat a partir dels quals serien foragitats pel batlle.

La participació dels conversos en l'Administració local creiem que va ser més difícil que no pas a l'Administració reial. En realitat, a més dels camins oficials per arribar-hi, la voluntat personal dels consellers era definitiva. Tanmateix, la pressió i les recomanacions dels sobirans als consellers per afavorir l'atribució d'oficis en principi prohibits als descendents dels jueus conversos a determinades persones podien passar per sobre de la normativa municipal. Així mateix, aquesta normativa de vegades era poc explícita, molt genèrica, es donava per entesa o clarament no s'aplicava amb la contundència que podem suposar pels enunciats, i, de fet, les prohibicions reiterades ens mostren el seu incompliment sistemàtic.

A parer nostre, la introducció dels conversos en l'Administració reial era molt més fàcil que formar part del Consell de Cent de Barcelona. L'Administració dels sobirans catalans havia gaudit de llargs períodes de funcionariat jueu; hi confiava i la conversió no canviava res en aquest sentit. De fet, en va ser la continuació.

Volem assenyalar el cas d'Iu Conill,²³ sastre, per dos motius: perquè encara no hem pogut comprovar la seva condició de convers i perquè el seu fill Bernat Conill es casà amb Clara Marc, filla de Jaume Marc, garbellador d'espècies convers (1405). El trobem com a jurat en dues ocasions (1392 i 1393), so-

22. AHCB. 1C.XVII-2. *Testaments dels consellers (1399-1428)*, f. 45. Aquesta sèrie, de la qual es conserven nou volums (1371-1551), conté les relacions d'assumptes pendents de solucionar o importants a tenir en compte que els consellers que acabaven el seu mandat anual feien als seus successors en el càrrec. Els testaments estan agrupats cronològicament, però cada un té una numeració pròpia. No hi ha numeració general del registre.

23. PONS, *La societat conversa*, p. 401, 402, 406 i 410, el considera convers, però ens estranyen els càrrecs tan aviat al Consell de Cent, sembla que a l'estament dels mercaders; BATLLE *et al.*, *El «Llibre del Consell»*, doc. 481, 509, 530, 535 i 643; BANEGAS, «Un caso de hostal», p. 69.

breposat del sacramental (1393) i visitador dels hospitals de la ciutat (1400). A més, és senyor mitjà de la ciutat de Barcelona a la Poblanova de Montcada, lloc de senyoriu de l'esmentada ciutat. Si és convers, és important assenyalar la seva ràpida implicació en el govern, només explicable per les relacions personals o familiars. Era fill de Bernat Conill († c. 1396) i estava casat amb Clara, amb qui tingué tres fills: Joana, Agnès i Bernat. Joana s'esposà amb Joan Solà, Agnès amb Berenguer de Vilatorra i Bernat amb Clara. Els Vilatorra eren una família important: el jurista Guillem de Vilatorra era contemporani, i les seves filles Violant i Joana es casaren amb Francesc Colomer i Pere de Conomines, respectivament. Si no és convers, cal assenyalar el matrimoni del seu fill Bernat amb una conversa, la qual cosa significaria la celebració de matrimonis mixtos molt aviat.

4. Les fonts documentals

Tots aquests treballs, els antics i els nous, han determinat les principals fonts primàries de les quals ens hem de servir ara: els fons municipals de l'Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona (AHCB) i els fons notariaus de l'Arxiu Històric de Protocols de Barcelona (AHPB), atès que el nostre objectiu és la incardinació dels conversos en la societat barcelonesa, en la vida quotidiana de la ciutat, subjectes a les mateixes normes que la resta de ciutadans, i això només s'assoleix mitjançant les fonts municipals i notariaus. Els dos arxius tenen una característica comuna: la dispersió dels fons en les diferents sèries. Això no vol dir que altres arxius com l'Arxiu de la Corona d'Aragó (ACA) o els arxius eclesiàstics com el Capitular (ACB), el Diocesà (ADB) i els parroquials no ens ofereixin notícies, que sí que ho fan, però són en gran part complementàries a les anteriors.²⁴

Les fonts que afecten la ciutat de Barcelona de l'ACA, principalment els privilegis atorgats a la ciutat per la monarquia al llarg de segles, estan recollides en els còdexs municipals *Llibre Verd* i *Llibre Vermell* o publicades en diversos treballs.²⁵ Aquests llibres consten de quatre volums cadascun on es co-

24. HERNANDO, «Llibres d'òbits»; RIU I RIU, «Aportación a la organización»; RIU I RIU i PINTÓ, «La documentación».

25. *Privilegios reales concedidos a la ciudad de Barcelona*; MAÑÉ, *Catàleg dels pergamins*; ROVIRA, *Catàleg dels pergamins...*; MAÑÉ i ROVIRA, *Catàleg dels pergamins municipals*.

piava, a més dels privilegis, tota la documentació important i considerada vital per a la ciutat. Les sèries de *Llibres del Consell* (1301-1433), denominats després *Registres de Deliberacions* (1433-1551), contenen les eleccions i les actes de les reunions del ple del Consell de Cent o de l'ordinari Consell de Trenta; els *Registres d'Ordinacions* recullen la competència normativa dels consellers juntament amb les *Ordinacions originals* i les *Ordinacions especials*, i el *Llibre del Mostassaf*, funcionari reial que intervenia en la vida econòmica de la ciutat, tenia autoritat sobre clergues, jueus i oficials de la seca, d'acord amb les seves competències (1367), i també rebia el jurament dels còsols dels oficis de la ciutat (30-XII-1442). En les sèries citades trobarem les directrius de les autoritats municipals barcelonines respecte als conversos i, si hi afegim les sèries de les diferents confraries i oficis, que contenen els estatuts pels quals es regeixen i les relacions nominals dels assistents a les eleccions i reunions, contribuiran a dibuixar i concretar la situació dels conversos en tots i cadascun dels oficis que desenvoluparen a Barcelona.²⁶

Volem esmentar dues sèries de l'AHCB que no tenim constància que s'hagin emprat fins ara per a l'estudi dels conversos i que ens ofereixen dades essencials. Són les *Informacions de Ciutadania* (o *Informacions de franquícies dels ciutadans de Barcelona*) i els *Fogatges* (o padrons amb qualsevol finalitat, inclosa la militar per a la defensa de la ciutat).²⁷ Els llibres del Consell des de

26. A l'AHCB podem trobar informacions en el període estudiat dels següents oficis: abaixadors (1477-1782), adroguers (1500-1737), apotecaris/especiers (1487-1835), argenters (1440-1827), barreterers d'agulla (1490-1835), batifullers (1480-1745), blanquers/assaonadors (1402-1845), calceters (1466-1717), calderers (1535-1838), candelers de cera (1538-1830), cirurgians (1439-1818), corallers (1469-1510), corredors d'animals (1477-1651), corredors d'orella o canvis (1431-1807), corredors de coll (1450-1833), cotoners (1488-1836), droguers/confiters/sucers (1488-1838), flassaders (1394-1789), garbelladors (1477-1793), llibreters (1482-1833), matalassers/vanovers (1438-1795), mercers vells (1477-1798), metges (1450-1805), notaris (1372-1843), paraires (1480-1711), paraires, tintorers i teixidors de llana (1430-1826), passamaners (1533-1720), pellaires/pellissers (1416-1711), pellers/calceters (1145?-1672), pellers/robavellaires (1450-1835), revenedors (1449-1838), sabaters (1435-1799; 1484-1745), sabaters de vell / ataconadors (1470-1814), sastres (1451-1711; 1456-1838; 1526-1807), tapiners (1480-1789), teixidors de llana (1443-1790), teixidors de lli (1448-1806), tintorers de llana (1500-1838), velers / teixidors de vels (1430-1838) i velluters (1510-1806). Alguns d'aquests oficis compten també amb una sèrie de pergamins. En el quadre de classificació de l'Arxiu, confraries i oficis són sota l'epígraf *Afers Jurídics*, on consten el codi i la signatura propis. De moment, no són consultables en línia.

27. AHCB, Fogatges, 1B.XIX-33, *Fogatjament per menut de Barcelona. Quarter de la Mar* (1363); 1B.XIX-31, *Relació de la gent obligada a romandre a Barcelona amb motiu de la sortida*

bon principi inscriuen cada any, fins al 1376, els nous ciutadans que s'han establert a la ciutat. A partir d'aquesta data manquen els llibres d'alguns anys; el primer que tenim és el de 1390, on ja no es troba aquesta relació. Això es correspondria amb el registre d'informació de ciutadania més antic (1375-1380)²⁸ i els parroquials només interessaven puntualment perquè, en general, no conserven gaires llibres sacramentals del període objecte d'aquesta proposta.²⁹

Recordem que els jueus, tot just després de batejar-se, ja eren considerats ciutadans de Barcelona, però si tenien intenció de viatjar per negocis el registre els era de gran utilitat, ja que els barcelonins gaudien de privilegis i exempcions fiscals a molts indrets. Així mateix, estar inscrits probablement els oferia més seguretat jurídica. Les informacions del registre contenen dades com el lloc de procedència del peticionari de la ciutadania, la seva condició de con-

de host de la ciutat (1368-1374); 1B.XIX-3, *Fogatjament per menut de Barcelona. Quarter del Pi* (1378); 1B.XIX-4, *Fogatjament de Catalunya* (1378); 1B.XIX-5, *Llibre de les cinquantes de Barcelona* (1389); 1B.XIX-6, *Memorial de la gent d'armes. Quarter de la Mar* (1399); 1B.XIX-7, *Llibre dels quaters de la ciutat ay[n] M CCCC XXXX VII[I]* (a l'interior del llibre consta la data de 1449); 1B.XIX-8, *Padrón de Milícia. Quarter de Framenors* 1465; 1B.XIX-9, *Padrón de Milícia. Quarter de Sant Pere* 1465; 1B.XIX-10, *Quarter de la Mar* 1465; 1B.XIX-32 bis, *Llibre sorts de cinquantes. Quarter del Pi* (1465); 1B.XIX-30, *Fogatjament per menut de Barcelona. Resum* (1496); 1B.XIX-14, *Fogatjament general de Catalunya. Fragment inacabat*, 1497, f. 98r-114v. Aquest fragment el completa l'exemplar de l'ACA, Reial Patrimoni, Mestre Racional, registre 2969, on el f. 9 inicia allò que manca en el de l'AHCB amb l'*Illa del Palau del Bisbe*; 1B.XIX-15, *Padró de caps de família ordenat a les Corts de Lleida* (1516).

28. AHCB. Miscel·lània de Consellers, 1C.V-3. *Informacionem franquittatis civium Barchinone et securitatis illorum qui recepi fuerunt in habitatio ipsius civitatis*, 1375-1381. En aquesta mateixa unitat d'instal·lació hi ha informes individuals del mateix assumpte: 1393, 1400-1420; 1C.V-4. *Liber ciutadanagiorum fuit [factus] per Bernardum [de Speluncis, notarium] publicum Barchinone. Incipit 2 septembris MCCCXIII. Finit febroarii 1425. Bernardi de Splugues* (1413-1425), 192 f., juntament amb informes individuals (1422-1430); 1C.V-5. Són informacions i altes i baixes de ciutadania (1431-1793), principalment dels anys 1431-1457; OBRADORS, «Les ciutadanes». En total ha treballat sobre unes 400 informacions de ciutadania; STOJAK, *La sederia a Barcelona*, p. 414, cita com a fonts emprades en la seva tesi de doctorat les informacions de ciutadania (Consellers, Miscel·lània, 1C.V-4, 1C.V-5), però no les hem vist esmentades enlloc. D'altra banda, sí que empra el fogatge de 1448, període final del seu estudi. Cal remarcar que l'objectiu de la seva investigació no són els conversos, sinó la manufactura sedera, però atès que aquest és l'ofici de molts conversos, ens proporciona dades molt interessants sobre aquest col·lectiu, com ara els arbres genealògics de les següents famílies converses: Roda, Gralla, Viladecans, Ballester, Soler i Castanyer (quadres núm. 22-26, p. 177-238), encara que en algun cas no les reconeix com d'aquest grup social.

29. Vegeu la nota 24.

vers, l'ofici que té i el quarter de residència, encara que no sempre hi consten totes les dades. Això permet definir les zones d'agrupació d'habitatges de conversos dins la ciutat, les relacions amb altres conversos que ja gaudeixen de la ciutadania i actuen de testimonis o fiadors, és a dir, de fedataris d'un peticionari concret, les relacions amb cristians de natura que també poden ser testimonis, i contribueix a aclarir els dubtes que generen alguns individus del col·lectiu. També es pot consultar un petit fons sobre la Inquisició.³⁰

Mereix una menció especial el Fons o Arxiu del Veguer, funcionari reial que representava el poder del sobirà i tenia funcions judicials compartides amb el batlle i el mostassaf, els altres dos funcionaris reials amb jurisdicció a la ciutat de Barcelona i a qui, teòricament, estaven subjectes els consellers. En destaca la sèrie *Crides del veguer i del batlle*, on es fa referència a un funcionari del qual no ens resta documentació perquè es va cremar, però que en aquest fons podem conèixer indirectament.³¹ A més a més, hem de remarcar la importància de l'Arxiu del Consolat de Mar que es conserva a l'AHCB i és elemental per a l'estudi de l'estament dels mercaders, el segon en importància del Consell de Cent i al qual hom sap que es dedicaren molts conversos. L'arxiu d'aquesta important institució barcelonesa malauradament es troba molt minvat i dispers per diferents vicissituds entre aquest arxiu, el de la Biblioteca de Catalunya i el de l'Ateneu Barcelonès.³²

Les fonts notariales conservades a l'AHPB són essencials per al coneixement de la vida quotidiana de qualsevol societat, i en concret, del col·lectiu convers. Certament, el gran nombre de protocols conservats és una gran sort, però alhora fa respecte iniciar el buidatge d'aquest mar de documentació. D'altra banda, podem trobar protocols notariales fora d'aquest arxiu perquè moltes institucions tenien els seus propis notaris, com la catedral de Barcelona, la Taula de Canvi, el Consolat de Mar, el mateix Tribunal de la Inquisició, la Diputació del General, la Tresoreria Reial, les corts del veguer i del batlle, les diverses corporacions d'oficis i també alguns monestirs i hospitals, etc. Un notari podia ser-ho alhora de més d'una institució o rebre l'encàrrec de fer una tasca concreta en alguna d'elles. La tipologia documental és molt diversa, però bàsicament

30. Fins i tot hi ha dos registres de processos inquisitorials: 1C-XVIII-7. *Processos originals de la Inquisició. Segle XVI* (1535-1539) i 1C.XVIII-8. (1537-1540). Cal dir que es conserven en molt mal estat.

31. CAPDEFERRO, «L'exigència», p. 103, posa en evidència la importància d'aquest arxiu.

32. CABESTANY, «El archivo del Consolat de Mar», p. 7-19.

es tracta de contractes de qualsevol tipus (compravendes, d'aprenentatge, comandes, àpoques, etc.), però també, entre d'altres, llibres d'actes de les reunions d'alguns oficis (pellers, llibreters). Cal esmentar especialment els testaments, als quals molts notaris dediquen uns manuals especials, que formen una subsèrie dins els protocols per la seva importància a l'hora de refer els diferents grups familiars, confeccionar genealogies i albirar el nivell econòmic del testador. En això també hi contribueixen els protocols específics dels capítols matrimonials i els inventaris que es realitzaven a la mort d'una persona, ja que els continguts de les cases, els objectes i les eines d'ofici que s'hi detallen dibuixen el marc professional i econòmic d'un individu. Són importantíssims els manuals dedicats a comandes marítimes i els particulars d'assegurances: la identitat dels mercaders que participen en els contractes és una informació preuadaíssima perquè coneixem la dedicació de molts conversos barcelonins a l'*art de la mercaderia* i també la d'aquells que efectuen inversions en les comandes i assegurances.

També volem remarcar que els protocols notariais eren considerats un bé patrimonial del notari i es podien llegar, vendre, etc., i són freqüents les crides de les autoritats governatives a transmetre'ls a un altre notari per l'interès públic de la documentació que guardaven, però això no va impedir la dispersió dels manuals i, per tant, podem trobar-ne en qualsevol arxiu.

La documentació de la sèrie de la Cancelleria Reial de l'ACA des de Joan I a Carles I ens pot proporcionar dades importants, però dins la sèrie de registres de Cancelleria volem destacar la subsèrie de *Gratiarum* per cada un dels sobirans, registres en què s'anotaven les gràcies o exempcions atorgades pels monarques a diferents persones singulars i a diversos col·lectius, entre els quals hi havia els jueus i els conversos. Aquí es recollien, per exemple, els guiatges, les llicències reials per exercir determinats oficis (notaris, metges), els permisos per traslladar el domicili o per eximir-los de portar la roda o la capa (en el cas dels jueus), etc. També hem de considerar l'Arxiu del Reial Patrimoni i el Fons d'Inquisició del susdit arxiu. Els registres de *Gratiarum* de Joan I són els que més interessen per al nostre estudi i es poden consultar al portal Pares.³³

D'entre els arxius religiosos sobresurten els arxius parroquials. Les sèries de llibres sacramentals obligatòries des del Concili de Trento (1563): naixements o batejos, casaments o esposalles i òbits o defuncions. Pel que fa al període cronològic que ens interessa, es conserven els arxius de les parròquies de

33. <https://pares.culturaydeporte.gob.es/inicio.html>.

Santa Maria del Pi (baptismes, 1522; òbits, 1372),³⁴ dels Sants Just i Pastor (baptismes, 1539; òbits, 1388) i de Santa Maria del Mar (pergamins). La catedral de Barcelona no guarda llibres de baptisme anteriors al segle XVI i sabem que molts dels conversos van ser batejats en aquesta seu. Sí que es conserven registres d'esposalles (1451), però no d'òbits, per al període del nostre estudi. També hem d'esmentar l'Arxiu Diocesà de Barcelona (ADB), útil per conèixer els neòfits que van entrar a formar part del clergat i també per les notícies sobre jueus, ja que segurament alguns d'ells després van abandonar la seva religió.³⁵

5. Els oficis i les corporacions d'oficis

5.1. *Els oficis tradicionals*

La major part dels conversos eren mercaders i artesans i pertanyien als estaments dels mercaders i els menestrals, respectivament, fonamentals en el teixit econòmic de la ciutat. Volem assenyalar que en qualsevol dels oficis esmentats podem trobar des de petits botiguers o artesans fins a importants empresaris i fins i tot grans magnats. La seva designació com a artesà d'un ofici determinat no concorda moltes vegades amb el nivell econòmic que podem imaginar.

La dedicació al comerç era un ofici habitual per a molts jueus.³⁶ Els mercaders depenien en darrer terme del Consolat de Mar i només podien exercir aquells que eren habilitats cada any pels consellers i els oficials del Consolat (1455). Més tard s'establí que aquests havien de ser cristians de natura, tant per part de pare com de mare, «y no convessos [*sic*] ni descendents de aquells y que sien nats en Cathalunya» (1533).³⁷ Sabem del cert que molts conversos eren importants mercaders de productes diversos, molts de luxe, i cal verificar

34. TÉLLEZ, «El fons». Aquest arxiu guarda també documentació notarial, testaments i capítols matrimonials d'interès.

35. HERNANDO, «Conversos i jueus: cohesió», p. 189, nota 17; VALLS (coord. i dir.), *Regest*.

36. Existeixen molts treballs, però com a resum de la implicació dels jueus en el comerç l'any 2012 es portà a terme el seminari «Barcelona, els jueus i el comerç Mediterrani, segles XII-XIV» que va tenir lloc al Museu d'Història de Barcelona.

37. AHCB, 1B.IV-15. RO, 1530-1538, f. 95v-98r, f. 98r: 25-XI-1533.

si van ocupar algun ofici dins el Consolat de Mar i com a jurats del Consell de Cent. Abans de 1510 hi havia dues-centes famílies converses de mercaders, reduïdes després a cinquanta-set, quasi un 75 % menys, a causa de les fugides massives en arribar la nova Inquisició a la ciutat.

Volem citar la família dels Roda, seders procedents de València, probablement conversos. Sabem d'un Cristòfol Roda casat amb Clara, valencià convers de primer moment, i més tard es coneix un Joan de Roda, tots dos seders i aveïnats a València.³⁸ Els Roda, instal·lats a Barcelona ja com a cristians, van tenir una important projecció social. Miquel de Roda vivia al carrer dels Espiccers, on també habitaven altres seders com els Rodrigues, i es relacionava amb la monarquia i les classes de l'oligarquia ciutadana perquè el producte que fabricava era de luxe i aquests eren els seus clients naturals. Intervingué com a jurat en el govern de la ciutat (1396-1397), formava part de l'estament dels mercaders i, més tard, se li va prohibir tenir ofici i comprar censals morts de la ciutat durant deu anys. La raó és que es va veure involucrat en un afer amb altres mercaders i oficials del Consolat de Mar que va ser interpretat com un desafiament a l'autoritat dels consellers i alhora un manifest oficial de la importància de l'estament mercantívol. Miquel Ros, cònsol de mar; Bernat Vidal, regidor de la Taula de Canvi; Francesc Pujada; Joan de Llobera, menor; Pere d'Alcalló; Francesc Guerau; Pere Joan de Santcliment; Pere de Muntrós, i Joan Roig i Jofre Sirvent, mercaders, el dia de Corpus i per la festa de Sant Joan de 1433 van fer costat a Ros en una disputa per l'ordre de preeminència amb altres autoritats, i malgrat l'enrenou provocat i la duresa de la sanció, l'ordre fou revocada poc temps després (1435).³⁹ El seu possible passat a València, el fet d'exercir també de seder a Barcelona i que un dels marmessors del testament fos Fernando Rodrigues ens porten a pensar que potser era un convers.

Ultra els mercaders esmentats, els conversos eren principalment argenters, botiguers a la menuda, corallers, corredors de diferents especialitats (de bèsties, de coll, de felpa o pelfa, d'orella o de llotja), dauers, metges i cirurgians o barbers, garbelladors, llibreters, dels més diversos oficis de la manufactura tèxtil (paraires, sastres de diferents especialitats —giponers, calceters—, mer-

38. HINOJOSA, «Sederos conversos», p. 76, 194 i 200, Cristòfol Roda s'aveïna a València el 1391 i un Joan Roda a la parròquia de Sant Andreu; BATLLE *et al.*, *El «Llibre del Consell»*, doc. 574; STOJAK, *La sederia a Barcelona*, p. 166-176.

39. AHCB, 1B.II-1. RD, 1433-1437, f. 23-25, 103v-104 i 106r-v.

cers), seders (teixidors de vels o velers, barreTERS, perxers, passamaners, tintorers de seda, velluters), cortiners, flassaders, fustanyers, matalassers o vano-vers, senyalers, teixidors de cotó, de llana i lli, pellers, que tenien exclusivament la confecció de roba no feta a mida i el mercat de compravenda de tota mena de teixits de segona mà, elaborats o no. En menor quantitat, també trobem assaonadors, blanquers, pergaminers, corretgers, pellissers, revenedors, sabaters (també tapiners i sabaters de vell o ataconadors), i de manera testimonial algun ballester, carnisser, fuster, llauner i torner.

Les mateixes ordinacions municipals reconeixien directament la dedicació dels jueus en alguns dels oficis com ara argenters, corredors, garbelladors i pellers, ja que quan els mencionen van seguits de l'expressió «christià o juheu» o «sia cristià o jueu» o «sie que sien christians o juheus». Així mateix, ho fan indirectament quan reiteradament es prohibeix als blanquers, albardiners i pergaminers donar *faena a jueu* per obrar en diumenge, sota multa de 20 sous. Les primeres ordenacions dels argenters inclouen un jueu al costat dels quaranta cristians (1307), però ja a finals de segle n'exclouen jueus i moros (1381) i després se'ls prohibeix ensenyar l'ofici a jueus, moros lliures i esclaus. Tanmateix, sabem de conversos que exerciren aquest ofici, encara que potser en un nombre més reduït que els jueus.

Els corredors d'orella podien estar especialitzats en la compravenda de diferents productes (bèsties, blat, carn, peix sec o salat, vi, fustanys, honors —finques— o d'altres havens —mercaderies—, censals i violaris, teixits, matrimonis...). Eren nomenats anualment pels consellers, estaven molt controlats i els imposaven un *numerus clausus*.⁴⁰ Encara que en un cert moment es limità el nombre total a seixanta, trenta cristians i trenta conversos (1431), després augmentà lleugerament i finalment es fixà en vuitanta (1458), tot i que els conversos només disposaven de setze llocs (una cinquena part). Més tard, se'ls exigí la puresa de sang i se'ls va prohibir l'exercici de l'ofici, per la qual cosa s'expulsaren del cos quinze corredors conversos (1461).⁴¹ Arran de

40. AHCB, 1B.IV-8. RO, 1456-1462, f. 67v-72r. El nombre total de corredors m - triculats és de seixanta-quatre, setze per cadascuna de les quatre especialitats (4-XI-1458), augmentats pocs dies després a un total de vuitanta, això és, vint per cadascuna de les quatre especialitats (10-XI-1458).

41. AHCB, 1II-14. RD, 1461-1462, f. 36r-v. Ho deduïm perquè en lloc dels *inhibits* se n'legeixen uns altres quinze, el nom dels quals coneixem, i creiem que els catorze que retornen després de la Guerra Civil i són admesos com a corredors extraordinaris es corresponen, almenys en nombre, amb els suspesos el 1461.

la Guerra Civil es reservaren de nou vint llocs als conversos (1474-1475), un nombre que romandrà invariable fins a l'any 1618, i, per una sola vegada, se n'afegiren catorze més com a extraordinaris, els quals havien fugit per la guerra i havien de ser absorbits a poc a poc dins el grup fix de vint conversos. El 1501 formaren una corporació i assoliren l'oportunitat de ser regidors de l'ofici, mitjançant la reserva d'un lloc, dels tres sobreposats anuals.⁴² Entre els anys 1519 i 1618, el nombre total de corredors fou de seixanta, i els vint conversos n'eren una tercera part. A partir de 1618, només deu corredors seran conversos d'un total de seixanta, és a dir, una sisena part. Els corredors d'animals també tenien un *numerus clausus*. El 1464 estaven reduïts només a sis⁴³ d'un total inferior a vint, i sabem que en anys posteriors augmentaren a vint (1519) i fins a vint-i-tres (1520). La major part dels corredors d'animals eren menestrals (assaonadors, sabaters, teixidors) que pertanyien a les confraries respectives. El repartiment de l'ofici entre cristians de natura i conversos feia que la condició es fes notar en la petició per ser admès a l'ofici. Per això, Pere Aloy (1475) i Joan Canaletes (1513), ambdós aspirants a ser admesos, diuen ser *cristià de natura*.

Els garbelladors conversos tractaven amb espècies, que eren una mercaderia preuadíssima. D'altra banda, molts pellers també eren conversos i tenien una confraria de devoció, en la qual només s'exigia un examen per poder exercir l'ofici (1461).⁴⁴

El corall era un element clau del comerç exterior barceloní, però els corallers no van gaudir mai de la possibilitat d'intervenir en el Consell de Cent fins que no van formar corporació (1453), en ple període dels enfrontaments entre els grups de la Busca i la Biga: apareixen Gabriel Bosch i Joan Ribes com a cònsols factibles de ser elegits jurats del Consell (1455).⁴⁵ La seva pro-

42. AHCB, 1B.IV-12. RO, 1499-1510, f. 64v-69v, 29-IV-1501.

43. AHCB, 1B.IV-9. RO, 1463-1471, f. 53v, 10-XI-1464.

44. VELA, «Llarga vida», p. 56, notes 56 i 61; AHCB, 1B.IV-8. RO, 1456-1462, f. 147-149, 14-VIII-1460.

45. BATLLE, *La crisis*, apèndix 4: *Libro incompleto con 29 listas con los nombres de los maestros de oficios de Barcelona (1445-1467) que sirvieron a los consellers para elegir a los artistas y menestrales que formaron parte del Consell de Cent*, p. 611. Actualment aquest apèndix és el 2A.1/C10-2. *Llibre de nòmnes d'oficis 1347-1450*. La data final ha de ser rectificada perquè en realitat comprèn fins al 1467.

ducció estava molt protegida i són freqüents les crides per no ensenyar a treballar-lo fora de la sobirania del rei català.⁴⁶

El pes dels corallers en la societat conversa era prou important perquè membres rellevants de la confraria de conversos (1395) demanessin al regent de la vegueria de Barcelona nomenar procuradors per impugnar i aniquilar la de corallers, probablement perquè la major part d'aquells eren neòfits i els consideraven una competència directa (c. 1455).⁴⁷ Els peticionaris són: Francesc de Pedralbes, mestre en medicina;⁴⁸ Llorenç Salt, Joan Badia, Gabriel Escalles, Francesc Ferrer, Joan Martí, Galceran de Santàngel, Joan de sa Riera i Bartomeu Camprodon, mercaders; Ferrer Vallès, Jaume de Sos, Gaspar des Valls, Pere Bosch, Pau Borrossa, Bonanat Simó i Francesc de Pedralbes, corredors de llotja; Pere Guillem ses Fàbregues, Benet de Ferreras i Bonanat Carcassona, mercaders, i Rafel d'Avinyó, corredor de llotja.

I efectivament sembla ser així, perquè en les relacions dels penitenciat i condemnats per la Inquisició de Pere Miquel Carbonell hi apareixen una quarantena llarga de corallers i fins i tot un d'ells, Joan Trullols, que havia aconseguit un ofici del Consell com a guarda o collidor d'imposicions, va ser cremat a la foguera.⁴⁹

46. AHCB, 1B.IV-7. RO, 1445-1457, f. 35v-36r, 2-VI-1447. Prohibició d'obrar o fer obrar corall en terra de moros.

47. AHCB, 2B.15-1. *Llibre antic de la confraria dels corallés de Barcelona [1453-1497]*, f. 14r-v. En realitat, no té data, però la de la pàgina anterior més propera és aquesta. Admetia confreres de devoció, almenys des de 1488: Joan Mollet, candeler de cera; Joan Guardiola, argenter; Joan Cervera, pellisser; Joan Trinxer; Muntells, teixidor de vels; Ribelles, peller; Eulàlia Vidal; Joan Venrell, hostaler, i Pere Camps, apotecari. Els obrers gaudien de personalitat pròpia com a grup dins la mateixa confraria, no era obligatori afiliar-se per exercir l'ofici i hi intervenien també mercaders i oficis relacionats amb l'ús del corall, com els argenters (AHCB, 1B.II-7, RD, 1450-1452, f. 164r-v).

48. CARBONELL, *Opúsculos*, p. 15, 42, 43, 46, 48, 141 i 153. El primer fou un dels fundadors de la capella de la Trinitat (1395), on s'establiria la confraria dels conversos (1397). Llorenç Salt, pare i fill (1490); Joan Badia, coraller (1490); la vídua de Joan sa Riera, peller (1497), i Pere Bosch, seder (1497), varen ser cremats tots en estàtua. Violant Avinyó, vídua de Rafel Avinyó, corredor, fou reconciliada amb presó perpètua (1487); Joana Carcassona, vídua de Bonanat Carcassona, mercader (1488), fou cremada en persona, i algú del mateix llinatge, potser fill dels anteriors, ja que només surt citat com «en Carcassona», fou cremat en estàtua.

49. Isabel Abella i Gaspar Vinyes; Eulàlia Amat i el seu marit; Clara Amic i Miquel; Joan Badia; la dona de Miquel Badia; Violant Badorch i Pere; Pere Ballester i Eulàlia; Violant Baró i Bernat; Benet Bellarbre i Margarida; Mateu Bellarbre i Francina; Bonanat Bernich i Clara; Pere Casasaja i Mandina; Galceran Castell i la seva muller; Violant Colomer; Joana Dosa;

Volem fer esment del mercader Joan Fortià,⁵⁰ a qui Salicrú considera un element important en aquest comerç; el fet és que aquest empresari coraller arribà a tenir el monopoli del corall que es collia a Sardenya. Hem trobat un Bernat de Fortià, mercader i sastre (1391-1413), la vídua del qual, Sibilla, fou desterrada de la ciutat per bruixeria,⁵¹ i també un Joan Fortià, mercader, que vivia al carrer de l'Especieria, que fou cremat en estàtua per la Inquisició, perquè era absent quan es dictà la condemna (1488). Després fou de nou cremat en estàtua juntament amb la seva muller Francina, els seus fills Francina, Joana, Rafel, la seva nora Violant, muller del seu fill Marc, i Francesc, fill bastard (1490). Violant, la nora, era filla de Bernat Benet, corredor d'orella, i de Margarida, que van córrer la mateixa sort aquest dia i any (1490). Marc, l'altre fill, va rebre el mateix tracte poc després (1491). Aquesta doble cremació no era un fet estrany en la forma de procedir dels inquisidors. D'altra banda, Francesc Piera, coraller, que vivia al carrer Ample i que havia estat agent de Fortià, també va ser cremat en estàtua juntament amb Pere Piera, probablement parent, el mateix dia (1495). Hem volgut citar aquest personatge perquè si se'n comprovava la identitat, això podria, d'una banda, il·lustrar el nivell econòmic a què van arribar alguns conversos, i, d'altra banda, contribuir a esclarir l'origen del mercader i la relació matrimonial del seu fill Marc amb una conversa un segle després de l'avalot, mostra de l'endogàmia existent. A més a més, el Bernat de Fortià mercader ens consta també com a sastre, i constatem que molts sastres gaudien d'un nivell econòmic prou important, del qual segurament fruïa aquest personatge si tenim en compte que commuten el desterrament de la seva vídua de l'illa d'Eivissa a la vila de l'Arboç (1413).

El notable prestigi dels metges jueus (físics, mestres en medicina) al llarg de tota l'època medieval, en què van actuar de metges ordinaris dels sobirans, no fou obstacle per prohibir-los exercir per a la resta de la societat. Així, Joan I

els germans Bartomeu i Miquel Font; Elionor Gomis i Nicolau; Clara, Constança, Elionor i Violant Julià, mare, vídua i filles, respectivament, de Manuel Julià; Gaspar Lleó i Joana; Antònia i Angelina Llimona, vídua i filla de Bartomeu Llimona, major; Clara Llimona, vídua de Bartomeu Llimona, menor; Francesc Piera; Elionor Queralt i Lluís; Felip Queralt i Francina; Elionor Raimat i mestre Baltasar; Margarida i Eulàlia Santjaume amb els pares Benet i Aldonça; Joana Sastre i Joan, i Gabriel Vilanova (AHCB, 1B.II-11. RD, 1456-1458, f. 115v i 137v). Altres cognominats Trullols o Trullós són penitenciat, però no consta la relació que podien guardar entre ells.

50. SALICRÚ, «Una lluita per un mercat», p. 327, nota 61; CARBONELL, *Opúsculos*, p. 17, 42, 45, 46, 48, 49 i 55.

51. ESCRIBÀ, *The Tortosa Disputation*, p. 32, regist 109, 3-VI-1413.

prohibeix als jueus exercir de metges o cirurgians, i disposa que, encara que s'haguessin examinat, «no puguen usar de dita art» (9-III-1385), com era preceptiu des d'anys abans (1369), prohibició que s'imposa posteriorment als cirurgians o barbers (1506).⁵² Coneixem els metges conversos següents:⁵³ Gabriel Bonnín, Guillem Estela, Manuel Jaume, Rafel Fizia, Rafel de Fontclara, Francesc de Gualbes, Lluís de Jonqueres, Francesc de Pedralbes major, Francesc de Pedralbes menor, Pere de Pujol, Donat de Queralt, Rafel Querol, Arnau de Rosanes, Ramon de Vilafranca i Francesc Vilarig. A aquests hi afegim els anomenats directament com a penitenciat o les seves mullers: Llorenç Badós, Francesc Ferris, Guillem Macip, Gabriel Miró, Francesc Requesens, Joan de Ribesaltes, Pere Salom i Guillem de Pedralbes (exercia a Tarragona). Francesc de Pedralbes menor i Llorenç Badós foren metges de la reialesa.

Les investigacions fetes sobre el llibre i els llibreters per Hernando⁵⁴ van evidenciar el pes dels conversos en aquest ofici i quasi l'exclusivitat que hi tingueren fins al 1500. Hi ha una dotzena de famílies de llibreters: els Bertran i els Bosc, que comencen en el seu art a la segona meitat del segle XIV; els Cardona, els sa Coma, els Coromina i els des Feu, a la primera meitat del segle XV, i els Ramon, àlies Corró, els Roger, originaris de Tortosa, els Mascaró,⁵⁵ els Sastre, oriünds de Solsona, i els Trinxer, que ho fan al llarg de tot el segle XV. Alguns d'ells van ser penitenciat i condemnats per la Inquisició: Constança, vídua de Benet Castanyer, i Joan sa Coma amb altres membres de les famílies respectives; Bartomeu Sastre i la seva muller Isabel, amb els pares del primer; Joan Ramon Corró i la seva muller Elionor, culminant amb la crema en persona a la foguera dels pares de Joan, Antoni Ramon i Joana (1489). Malgrat ser un grup nombrós i encara que es constituïrien en corporació l'any 1503,⁵⁶ els llibreters no tingueren l'oportunitat d'assolir un lloc com a jurats fins al

52. ÁLVAREZ, *Físic e cirurgia jubeu*, p. 80, ens proporciona el nom jueu dels metges que es convertiren al cristianisme en els primers temps; AHCB, 1B.IV-12. RO, 1499-1510, f. 143v-146, 1-IV-1506. Tampoc els barbers es van deslliurar de ser incriminats per la Inquisició: Angelina, muller de Gabriel Mombrú, i Angelina, muller de Pere Sebríà, van ser reconciliades (1487 i 1488), igual que Baltasar Foguet (1487), però Francesc i Joan de Beçols o Bassols van ser cremats en estàtua (1491 i 1487), de la mateixa manera que Francina, muller de Pere Viacamps (1495).

53. Vegeu també la nota anterior.

54. HERNANDO, «Del llibre manuscrit al llibre imprès», p. 270-271.

55. El primer de la saga, Guillem, fou el jueu Mahir Bonjuha, i també hi ha els llibreters Pere Simó i Pere Vives, que foren Mahir Salomó i Astruc de Ripoll quan eren jueus.

56. BOFARULL Y SANS, *Gremios y cofradías*, II, doc. CXVI, Carles I.

1599, juntament amb els garbelladors, els velers, els velluters i els barreters.⁵⁷ La nòmina de Pere Miquel Carbonell ens ofereix nous noms de llibreTERS penitenciatS: els Libià o Llibià. Van obtenir privilegi de corporació de Carles I (1503), però fins a Felip I no entraren a formar part de les relacions d'escollidors per a jurats del Consell de Cent (1599).

Els oficis relacionats amb la producció, transformació i compravenda de teixits, com els de teixidors de llana i de lli, seders i altres de relacionats amb aquesta matèria primera (tintorers, perxers), paraires, sastres (calceters, giponers, baixadors), són els que exercia part del grup convers. Els oficis del tèxtil van ser els primers a tenir confraries ja a finals del segle XIV, amb l'excepció dels perxers i els seders, que no formaren corporació fins al 1505 i el 1533.⁵⁸ En general, no sembla que hi hagués cap impediment perquè els neòfits accedissin a l'ofici amb algun càrrec, exceptuant els teixidors de llana i de lli, que cap a mitjan segle XV es decretà que no podien ser regidors d'aquests oficis si eren descendents de llinatge de jueus per part de pare. La màcula no els afectava si el pare era cristià de natura.⁵⁹

Dimecres, a xxx d'agost de l'any MCCCCLII, los honorables consellers attès que era dit que en Francí Benet, teixidor de draps de lana, e en Guillem Benet, teixidor de drap de li, eren coversors e que davallaven de linatge de jueus de part de para, però per certa informació presa a raquesta del honorable regent la vegueria de aquesta ciutat per lo lochtinent de vaguer Camprodon se mostre clarament que los dits Francí e Guillem devallen de part de para de linatge de christià de natura. És emperò veritat que de part de mare devallen de linatge de Juheus, e per ço los honorables consellers manaren a mi Johan Franch, notari e scrivà del honorable Concell de la dita ciutat, que tornàs scriure en la present matrícula lo dit Francí Benet.

D'aquest fragment, en podem deduir l'existència de matrimonis mixtos en aquestes dates, i el fet que aquests individus formessin part del grup de mestres de l'ofici ens retrotrau a la primera meitat del segle XV, en què haurien tingut lloc aquests matrimonis.

57. AHCB, 1G-013. *Llibre Verd*, IV, f. 13-14v. Felip I, a súplica dels consellers, «per quant algunes confraries de menestrals honrats y grans en número que no han tingut ni tenen lloch de conceller en casa la ciutat de así aldevant ne tingan».

58. AHCB, 1B.IV-12. RO, 1499-1510, f. 135-138v.

59. BATLLE, *La crisis*, apèndix 4. p. 593-595.

Els pellers, ja hem esmentat que es movien en el mercat de segona mà, i amb relació als que es dedicaven a la pelleria «cal destacar la important presència de conversos». ⁶⁰ D'altra part, la confraria dels sabaters és una de les més antigues de Barcelona, alguns d'especialitzats a fer tapins (tapiners) i d'altres arrançant el calçat (sabaters de vell o ataconadors). La seva importància rau en el fet de ser un ofici essencial per als ciutadans.

Menció a part mereixen els conversos que entraren a formar part del clergat secular: els primers clergues d'origen convers apareixen arran de l'avalot de 1391 i s'estenen fins al 1440. Si entraven en el clergat per convenciment i bona fe o ho van fer com a estratègia per protegir les seves famílies no ho podem saber. És curiós constatar que algunes famílies tenen més d'un membre en aquest estament. Destacava pel seu nombre la del famós metge Francesc de Pedralbes, quatre fills del qual van pertànyer al clergat. ⁶¹

5.2. *Els oficis vetats als jueus i als seus descendents*

S'estipularen oficis vetats als jueus des del *Recognoverunt Proceres* (1283), privilegi cabdal atorgat als barcelonins per Pere II en el qual queda clar que no podien exercir jurisdicció sobre cristians. Amb el temps, es prohibiren als jueus altres oficis relacionats amb la confiança i la salut.

Entre els primers, cal citar juristes, causídics o procuradors, advocats i notaris. En un principi, aquestes professions liberals de l'Administració de justícia eren considerades conjuntament, però a partir de les ordinacions dels consellers de 1394, en què es distingeix entre jurista, notari i procurador, i de la provisió del rei Martí de 1399, la funció del jurista serà aconsellar, administrar i fer justícia en matèria civil i criminal als ciutadans i habitants de Barce-

60. VELA, «Llarga vida a tot!», p. 48. Cita els pellers Pere des Coll, Antoni Girgós i Joan Andreu, habitants els darrers a la Trinitat (AHCB, 1B.IV-4. RO, 1394-1399, f. 42-44v). Els pellers estaven dividits en principi en dos grups: «Peiers dels Canvis i de la Bòria e altres llocs de la ciutat... e usen ofici de peya (1396)».

61. HERNANDO, «Conversos i jueus: cohesió», apèndix 2: «Registre dels ordenats», p. 206-207 (ADB, *Registra ordinatorum*, 1392-1442). Segueixen deu arbres genealògics de famílies de jueus i conversos barcelonins en què destaquen els de les famílies converses Pedralbes, Sanxo, Ravat i Massana, unides per lligams matrimonials, i d'altres persones esmentades en el procés contra Nicolau Sanxo per haver circumcidat el seu fill, p. 208-212.

lona i els procuradors actuaran en allò que ho feien els antics causídics de Sant Iu.⁶² Respecte a l'art del notariat, la reina Maria, governadora en nom d'Alfons IV, va estatuir que els descendents d'estirp de jueus, sarraïns o altres infidels no fossin admesos en l'ofici o art del notariat (1436). En les llistes de Pere Miquel Carbonell (1487-1515) s'esmenten alguns juristes i notaris, però més tard es decretà l'expulsió d'escrivents conversos o descendents de conversos de totes les oficines notariales de la ciutat de Barcelona i del seu terme (1540). La puresa de sang també s'exigí als notaris o escrivans de la Reial Audiència (Corts, 1542) i més tard a tots els escrivans dels tribunals reials amb l'expulsió dels conversos admesos fins aleshores (Corts, 1564).⁶³ Tanmateix, els conversos, d'una manera o altra, sempre van intentar sobrepassar aquesta frontera que se'ls imposava, i si no ho van aconseguir com a col·lectiu sí que ho feren individualment per contactes, riquesa, reconeixement dins la societat barcelonessa o recomanacions reials. És molt probable que aquestes recomanacions fossin, si no l'única, la porta d'entrada més rellevant a l'ofici.

Almenys sabem que ho va intentar la reina Maria quan va demanar als còsols de la Llotja «que meten en lo consell de 20 en Ramon Bertran e en Felip de la Cavalleria, mercaders conversos, e axí mateix sobre alguns juristes conversos qui són estats admesos per ésser en la matrícula per lo honorable Pere de Vall, prior l'any present dels juristes de aquesta ciutat» (1452).⁶⁴

Un cas il·lustratiu al respecte és el de Bernat de Montllor, primer veler, després mercader, i finalment important empresari seder a la primera part del segle xv. Va ser majoral de la Confraria de la Santa Trinitat (1428, 1440), amb la qual cosa no hi ha dubte de la seva condició de convers, i sembla que va arribar a ser causídic de la ciutat (1459), un dels oficis relacionats amb l'Administració de justícia. Tanmateix, constatem que les seves relacions empresarials són en la seva totalitat amb famílies de seders conversos.⁶⁵

62. MONTAGUT, «El règim», p. 208; HISPANO i MATA, «Origen i evolució», p. 312-313, demanen constituir-se en corporació el 1511 i Ferran II els ho atorga el 1512: és la confraria de procuradors de Sant Iu de Barcelona, confirmada pel mateix Ferran II el 1513. Posteriorment, el 1547 i el 1549, es van fer algunes reformes (AHCB, 1B.IV-2. RO, 1394-1399, f. 18r-23v).

63. CAPDEFERRO, «L'exigència», p. 100-101; AHCB, 1B.IV-19. RO, 1569-1575, f. 195. Posteriorment, es repeteix que els notaris no poder ser conversos.

64. AHCB, 1B.II-7. RD, 1450-1452, f. 164r-v, 10-V-1452.

65. STOJAK, *La sederia a Barcelona*, p. 234-236, nota 677, regest 298.

Anys més tard (1479), els consellers s'adreçaren al síndic de corts barceloní perquè «havien sentit que los conversos feyen ajusts y talls entre si per obtenir que pugant ésser notaris y obtenir oficis dels quals per privilegis són prohibits, y que perço estiga advertit y a 15 de juny havent los convers obtingut provisió del senyor rey dada en Caseres a 15 de abril passat manant a consellers revocassen totes ordinacions que ha de trenta anys fetes, prohibint que descendents de jueus o altres infidels no pugan ser notaris de Barcelona ni practicar ab dits notaris, manant als priors de notaris hi... Emperò après scriu al governador per que y sie sobresegut y los consellers escriuen al rey...».⁶⁶

Tampoc podien ser apotecaris o especiers i candelers de cera. Ja des del principi del segle XIV (1311) es va prohibir als jueus adquirir i vendre *realgar* (sulfur arsènic). Pocs anys després, Jaume II, a petició dels consellers, manà al veguer i al batlle de Barcelona que no permetessin als infidels ser apotecaris o especiers (1324). Aquestes prohibicions s'estenen en el temps i es traslladen als conversos, de manera que els apotecaris no podien ser conversos ni tampoc era permès ensenyar-los l'ofici.⁶⁷

E jatsie fins lo dia present sia stat practicat en la dita ciutat que alguns conversos o devallants de linatge de jueus convertits no són stats admesos a l'examen de la dita art de la apotecaria en la dita ciutat, emperò per quant de la dita practica e consuetud inconcussament com dit és observada no-s trobe alguna ordinació o ley escrita per hon alguns davallants del dit linatge porien pretendre ésser admesos al dit examen pus ordinació ni ley alguna escrita no-ls ne prohibís a les quals coses desijants obviar los honorables consellers... (f. 89).

Els cerers potser incorporaren aquesta prohibició de no ser descendents de jueus, moros o conversos perquè practicaven un ofici que també desenvolupaven els apotecaris de manera subsidiària (1550).⁶⁸

66. BRUNIQUER, *Rúbriques*, vol. 4, cap. LXVIII, p. 315-318; AHCB, 1B.IV-19. RO, 1569-1575, f. 195. Es va repetint posteriorment que els notaris no poden ser conversos; GÜNZBERG, *Los notarios*.

67. AHCB, 1B.IV-13. RO, 1510-1518, f. 88v-90, ni ensenyar ofici a «alguns jovens o fadrins que sien conversos o davallants de linatge de juheus convertits per part de pare o de mare sots ban de mil sous a quiscun e per quiscuna vegada...», encara que l'apotecari al·legui ignorància, i tampoc tenir-los com a ajudants, f. 89v, 17-III-1514.

68. AHCB, 1B.IV-17. RO, 1549-1559, f. 21v-22, 22-XI-1550, els conversos no poden aprendre l'ofici; AHCB, 1B.IV-18. RO, 1559-1564, f. 135v-138. El 1562, ja fora del període que analitzem, es repeteix respecte als adroguers, que han de ser cristians de natura per part de pare i de mare.

5.3. *Altres activitats*

La participació dels jueus en els préstecs monetaris, les comandes marítimes i com a arrendadors d'imposicions, fos com a tasca principal o complementària de la seva economia, està ben demostrada i es va regular almenys des de Jaume I. També participaven en el mercat creditici o invertien en censals i violaris. Els conversos continuaren implicant-se en aquestes activitats en els períodes de relativa tranquil·litat de la ciutat, però quan la situació començava a ser més complicada la seva fita era sempre fugir-ne. Ho feren de manera massiva després de l'avalot per continuar amb la seva fe, quan s'aproximà la Guerra Civil; van tornar quan es va signar la pau de Pedralbes, i tornaren a fugir quan s'imposà la Inquisició castellana, que per a molts va ser el punt de no retorn.⁶⁹ Sí que trobem compradors d'imposicions conversos sobretot de la imposició de la pelleria fins al 1478, i fins i tot alguns rebien eixaucs, com els pellers Joan Gil, Jaume des Far i Gonçal Santes per les seves repetides licitacions en els arrendaments anuals. Normalment, els arrendaments els feien individualment o en petits grups i de la imposició del negoci que coneixien (els pellers, la imposició de la pella; un fuster, de la fusta, etc.), però a vegades el mateix any participaven en la subhasta anual d'arrendament de més d'una imposició.⁷⁰ Certament, en els anys anteriors a la Guerra Civil i en els immediatament posteriors, no els trobem en general com a censalistes, que majoritàriament pertanyien als estaments dels ciutadans honrats, mercaders i artistes, alguns donzells i nobles, alguns preveres i religiosos, i institucions eclesiàstiques o confraries de devoció o d'oficis. Hi ha algunes excepcions, com les vídues de Miquel de Roda i Fernando Rodríguez, Bernabeua i Blan-

69. MIQUEL, *La Guerra Civil catalana*. Ens ofereix totes les llistes dels consellers de 1458 a 1479, taula 17, p. 667-668; de jurats del Consell de Cent, taules 98-119, p. 669-695; dels arrendataris de les imposicions i rendes de Barcelona, taula 120, p. 696-701; dels col·lectors de les imposicions i rendes de Barcelona, taula 121, p. 702-717; dels eixaucs pagats pel clavari als participants en les subhastes, taula 122, p. 718-720; dels censals ordinaris i extraordinaris de 1462, taules 126-141, p. 724-765; de les pensions dels censals ordinaris i extraordinaris pagats pel clavari de 1470, taula 144, p. 768-798, i de les pensions dels censals extraordinaris de 1466, taula 145, p. 798-803.

70. Vegeu la nota anterior. Per exemple: Jaume des Far, peller, en la de peix fresc, llenya i armes (1458); Joan Salvat, peller, en la d'armes (1463), i amb d'altres, en el greix (1475); a la societat de Gonçal Santes, Joan Salvat i Francesc de Sentmenat, pellers, i Francesc Orts, sabater, els adjudiquen dues subhastes més d'un any: la de la pella i la de fustes, armes i canemasseria (1472); pella i canemasseria (1473); pella, canemasseria, armes i flassades (1475).

quina (1470), vídues de rics seders; Joana Besalú, vídua de Bartomeu Besalú, mercader, o Joan Vilella, mercader, que apareixen com a censalistes o rebedores de pensions.⁷¹ Tanmateix, la major part dels que intervenien en aquests negocis van fugir amb l'arribada de la Inquisició, ja que els trobem a ells o a les seves mullers cremats en estàtua a la relació de Pere Miquel Carbonell.⁷²

La seva participació en els arrendaments d'imposicions i rendes de la ciutat i en comandes marítimes es deu, de ben segur, al fet que eren inversions a curt termini i, per tant, de molt menys risc que la compravenda de censals o violaris, la qual els proporcionava una renda fixa anual, però implicava tenir uns diners invertits durant molt més temps, perquè mai es podia preveure el futur per a la comunitat conversa. Sembla que on els conversos invertien més era en les comandes marítimes, i més com a comandataris que com a mercaders.

Els préstecs tradicionals que feien els jueus no eren probablement factibles els primers anys després de l'avalot, perquè la comunitat quedà econòmicament molt compromesa. Quan pogueren tornar a invertir, sense abandonar el préstec a usura, ho van fer també mitjançant la compravenda de censals o violaris.

5.4. *Les corporacions d'oficis*

La importància de les confraries, associacions o corporacions de treball i de solidaritat mútua entre els seus confreres, que en època moderna seran anomenades gremis, és cabdal en la societat medieval. S'ha de dissociar el fet que un ofici es pogués constituir en corporació, normalment per concessió reial a petició dels confreres, de la seva potencial participació en el govern de la ciutat. L'obtenció de corporació d'ofici obeïa a un difícil equilibri de poder entre la monarquia, l'oligarquia ciutadana que dominava el govern de la ciutat

71. Vegeu la nota 67, p. 773, 775, 792 i 793; RIERA, *Cartes Ferran II*, regest 235, p. 89: Joana Besalú o Besaluna va ser condemnada per la Inquisició, així com Joan Bonanat, i les seves pensions foren atorgades per Ferran II al comte de Palamós i de Trivento.

72. CARBONELL, *Opúsculos*, p. 43 i 54. Joana Besalú vivia al carrer de la Palla, era vídua d'en Besalú, major, lo prohóm, un personatge important o mestre de l'ofici, i va ser cremada en estàtua amb els seus fills Francesc i Rafael (1490), i Joan Bonanat era corredor de joies, vivia al call d'en Sanaüja i va córrer la mateixa sort (1491).

i el poble menut. L'accés al govern de la ciutat, amb el pas del temps, va quedar exclusivament en mans i a discreció dels consellers.

Aquestes associacions no només eren fonamentals per a l'estructura de treball de la societat barcelonesa medieval en què tot tenia un lloc concret d'ubicació, sinó que sobre la base d'aquestes s'organitzava també la defensa de la ciutat i la participació en les celebracions solemnes ciutadanes, tant civils com religioses, amb un estricte protocol que establia el lloc i l'ordre que ocupava cada ofici quan desfilaven per la ciutat. La celebració civil més important era l'entrada solemne dels sobirans i la religiosa més espectacular era la festa del Corpus Christi, en què alguns dels oficis es feien càrrec econòmicament de certes parts del cerimonial que s'oferia als ciutadans.

Com ja hem dit, són la base sobre la qual Joan I organitzà la host o milícia veïnal (1395), és a dir, la defensa de la ciutat. Els oficis s'agrupaven rere un penó escollit per ells mateixos i hem d'assenyalar que, sense esmentar-ho, reunia els conversos sota un mateix penó que aplegava els oficis entorn de la manufactura tèxtil (peiers, fustanyers, teixidors, tintorers i seders) amb els corallers.⁷³ Com que aquest grup no representava tots els oficis que exercien els conversos, es va establir que els no esmentats en aquest paràgraf anessin sota el penó de l'ofici respectiu.

Els ciutadans s'agrupaven en desenes i cinquantenes sota la responsabilitat de deseners i cinquanteners, sabien d'antuvi l'arma que els havia estat adjudicada (ballesta, llança...) i que havien de guardar a l'obrador respectiu per presentar-se a la concentració corresponent tan aviat fossin cridats per defensar el pany de la muralla que els havien encarregat prèviament. També era la base en què els ciutadans de Barcelona s'organitzaven per fer els jornals que els pertocaven per al bon manteniment de la muralla i sobre la qual s'establien les guardes de la ciutat. La negativa d'anar a la host significava deixar de ser considerat ciutadà i no poder obtenir ofici o benefici de la ciutat.

L'accés al Consell de Cent dels regidors dels oficis es feia a través de la presentació d'una *desiderata* dels cònsols dels oficis escollits anualment pels confreres adreçada als consellers, en la qual proposaven les persones més honra-

73. AHCB, 1B.IV-2. RO, 1394-1399, f. 30v-37, f. 32v i 34, 23-XI-1395: «Item, que los payers, fustaniers, teixidors de draps de lli, tintorers de draps de lli, de seda, de fustani e de cotó, seders e coralers haien a fer penó ab aquell senyal que·ls plaurà ab lo qual se haien a regir. Item, que tots los converses haien a seguir lo penó de quell ofici del qual cascun d'ell serà e del qual usarà sots ban de L sous per cascun o cascuna vegada.»

des i idònies de cadascun d'ells, i els consellers elegien els qui semblaven els millors per representar l'ofici en el Consell de Cent dins l'estament corresponent i tenir així la possibilitat de ser escollits com a jurats i formar part del govern de la ciutat. Tots els oficis havien de tenir una direcció explícita (cònsols, paers, prohoms...), almenys des del 1390, i a partir de 1499 els regidors dels oficis s'extraguieren de les borses del Consell de Cent.⁷⁴

Recordem que quan un jueu es batejava, automàticament passava a ser ciutadà de Barcelona amb els mateixos privilegis i iguals obligacions que els ciutadans cristians de natura, però eren ciutadans *sine carta*, és a dir, sense cap document que certifiqués aquesta condició. I, com ja hem constatat, atesos els privilegis i les exempcions pecuniàries de què gaudien els ciutadans de Barcelona a molts indrets i el fet que molts d'ells fossin mercaders, la *carta*, el document justificatiu de la seva ciutadania barcelonesa, els atorgava una oficialitat gens menyspreable, sobretot a aquells que tenien la possibilitat o l'objectiu de viatjar.

6. La proposta de recerca

El treball és força complicat i fins i tot pot semblar poc realista. Esbrinar el pes dels conversos en la societat barcelonesa és una tasca lenta, feixuga i minuciosa d'investigació, d'espigolar en arxius i fons molt diferents i amb un volum més que nombrós. Això fa que sigui una recerca d'equip. S'ha de partir de genealogies i microhistòries de famílies i de les prosopografies de persones individuals que ens permeti la documentació conservada i resseguir, sempre que sigui possible, el seu *cursum* vital, familiar i professional al llarg del temps. En aquest sentit, les investigacions dutes a terme al voltant d'alguns oficis com ara llibreters, seders i mercaders contribueixen a alleugerir molt el pes de l'estudi perquè estan fetes sobre fonts notariales, que són les primordials per entendre la incardinació i integració dels conversos en el si de la societat barcelonina.

La família jueva i també la conversa eren bàsicament nuclears, però el concepte familiar era molt més ampli en la societat medieval. Així, es poden considerar famílies de fe, de sostre (aprenents, oficials), de llet (dides), d'ofici

74. Joan I (1390): «que els oficis que no tinguin consols en tinguin». Ferran II (1499): «Que els consols de les confraries s'extraiguin de les bosses del Consell de Cent».

(confraries), etc., que explicarien en part la diversitat de llinatges dins d'una mateixa branca familiar. El treball prosopogràfic potser només es pot fer de personatges importants, però segurament també es podria portar a terme sobre mercaders i sobre alguns individus de l'estament dels artistes (notaris). L'estudi d'individus de l'estament menestral, en principi, sembla força més complicat.

6.1. *Etapas de la recerca*

Podríem establir quatre etapes a efectes d'organitzar el treball:

1. *De l'avalot a la Guerra Civil (1391-1462)*. Inclouria les conversions immediates, l'aparició de friccions en el govern de la ciutat, la implantació de la Busca i la Biga i la possibilitat d'accés d'alguns oficis monopolitzats per conversos al govern esmentat.

2. *Des de la Guerra Civil fins a la implantació de la Inquisició (1462-1486)*. Una característica fonamental d'aquest període serien les fugides en massa dels conversos. En temps de la guerra serien temporals, ja que ens consta que n'hi ha que tornen a ciutat, però amb la implantació de la Inquisició les fugues serien quasi definitives. També hi ha una etapa que caldrà considerar: quan començaren a aparèixer o s'intensificaren els impediments en l'exercici de certs oficis per als descendents dels jueus conversos.

3. *Període àlgid d'actuació de la Inquisició (1486-1515)*, en què els atacs a la societat conversa se succeïren amb molta intensitat els primers anys i provocaren, si encara era possible, un augment de l'èxode que va repercutir en gran manera en l'economia ciutadana.

4. *Evolució posterior (1515-1550)*. Ens permetrà veure els efectes a llarg termini d'allò esdevingut en el període precedent i l'evolució interna en les corporacions d'oficis de tot allò relatiu als conversos.

6.2. *La metodologia de treball*

La metodologia de treball que proposem és:

1. Obtenir informació en publicacions de documents sobre jueus conversos a Barcelona, punt en què ens trobem ara. Les relacions de jueus conversos de Balaguer i de Loeb, i les dels penitenciat i condemnats per la Inquisició de Pere Miquel Carbonell (1487-1505), transcrits també al volum tercer del *Lli-*

bre Verd,⁷⁵ han estat un bon punt de partida per al coneixement de llinatges conversos. La repetició d'alguns cognoms en unes i altres, separades per quasi un centenar d'anys, fa que puguem intuir que es tracta de les mateixes nissagues o de descendents directes de les primeres, però ens falten les dades del llarg període intermedi per poder assegurar-ho.

2. Fer un buidatge sistemàtic d'estudis generals publicats sobre comerç, mercaders i mercaderia a la Mediterrània, específics d'aquest assumpte sobre Barcelona, i de qualsevol altre estudi sobre la ciutat, tant centrat en el fet religiós com sobre els oficis i activitats desenvolupats per jueus i continuats per conversos (mercaders, corallers, seders, llibreters, pellers), perquè de ben segur ens forniran dades noves o completaran les existents. En els estudis sobre el comerç cal incloure les assegurances i comandes marítimes, no només per informar-nos dels mercaders que hi intervenien activament, sinó també per conèixer la seva activitat com a inversors.

3. Identificar els arxius idonis a través de la lectura dels estudis publicats. Totes les publicacions han assenyalat l'AHCB, l'AHPB i els registres dels llibres sacramentals que es conserven a les parròquies de la ciutat del període que ens interessa.

A l'AHCB, caldrà també:

4. Fer un buidatge sistemàtic de les llistes anuals dels membres del Consell de Cent on consten els representants dels oficis d'un any concret, generalment mestres, que com ja hem dit poden contribuir a esclarir la identitat d'un individu determinat. Les actes de les eleccions ja hem esmentat que estan recollides en els *Llibres del Consell* (1301-1433) i els *Registres de Deliberacions* (1433-1551). En un principi, apareixen les llistes de ciutadans honrats i de mercaders sense diferenciar, seguides de les dels oficis de l'any sota l'epígraf corresponent. Més tard, es diferencien els ciutadans honrats dels mercaders, i els artistes (notaris, apotecaris, argenters i barbers) i els menestrals apareixen, com era usual, sota el títol del respectiu ofici o amb el nom i cognom seguit de l'ofici. La normativa municipal que regulava els oficis la trobarem primer en els *Llibres del Consell* i després en els *Registres d'Ordinacions* (1349-1559). Aquestes tres sèries són consultables en línia.

5. Establir la relació dels treballadors del Consolat de Mar, perquè si bé els dos cònsols i el jutge d'apel·lacions eren escollits anualment pels consellers, la resta d'oficis del Consolat, com el Consell de Vint i els altres oficis auxiliars,

75. AHCB, 1G.012. *Llibre Verd*, III, f. 170r-174r (fins a l'any 1497).

només apareixen en els registres específics d'aquesta institució. Per obtenir la totalitat de les dades d'aquesta institució caldrà acudir als diferents arxius on es conserven fons del Consolat.

6. Efectuar també llistes de membres dels diferents oficis de la ciutat a partir dels estatuts, de les actes de les reunions i de les eleccions anuals dels regidors, ja que inclouen el nom de tots els assistents. En el quadre de classificació de l'arxiu apareixen sota l'epígraf *Afers jurídics*. No és consultable en línia. Hi ha també fons d'aquest tipus a la Biblioteca de Catalunya, en què la documentació pròpia de cada ofici es troba reunida sota la rúbrica de la *Junta de Comerç*.

7. Així mateix, caldrà fer el buidatge sistemàtic de les informacions de ciutadania, dels fogatges i de les restes de fogatges que ens ofereixen dades inestimables. No són consultables en línia.

8. Comparar els noms i llinatges de membres del Consell de Cent i dels oficis que en formen part amb les identitats obtingudes a partir de les dades de procedència diversa de la societat conversa en general.

9. Arribar, mitjançant la reunió, l'encreuament i la comparació de totes aquestes dades, a una evidència certa del nombre d'individus d'aquest grup social en un moment determinat, de l'assoliment del govern en els respectius oficis, si escau, de la seva inclusió en les relacions escollidores de jurats pels consellers, i, finalment, de la seva inscripció com a jurats al Consell de Cent, principalment en el grup dels mercaders i dels menestrals. La integració en el conjunt dels ciutadans honrats i de la conselleria s'assolirà en períodes posteriors al treballat. Tanmateix, no exclouem que alguns individus conversos poguessin arribar extraordinàriament a formar part de l'elit ciutadana.

També es conserven aquí protocols notariais, testaments, capítols matrimonials i inventaris, dos registres de processos de la Inquisició, aquests darrers en molt mal estat, que hauríem de destriar curosament, de la mateixa manera que les actes de reunions dels diferents oficis.

La recerca en aquest arxiu la podem simplificar, ja que les dades de les eleccions del segle XIV (1301-1401) estan transcrits totalment; també disposem de les relacions de membres del Consell de Cent en els anys immediatament anteriors i posteriors a la Guerra Civil⁷⁶ i així mateix comptem amb el *Memorial històric* de Pere Joan Boscà, que fa, entre d'altres, llistes dels conse-

76. BATLLE *et al.*, *El «Llibre del Consell»*. Vegeu la nota 69; MIQUEL, *La Guerra Civil catalana*.

llers, dels ciutadans honorats i dels mercaders fins al 1480, sense recollir, però, els representants dels oficis.⁷⁷ Les *Rúbriques de Deliberacions* i les *Rúbriques d'Ordinacions* del Consell de Cent ens adrecen directament al registre de deliberacions i d'ordinacions d'un any i folis concrets en què cercar i ampliar la notícia sobre una rúbrica concreta.⁷⁸ Les *Rúbriques de Bruniquer* es poden consultar a la web de l'Arxiu Històric. Les dades que ens ofereix poden ser indicatives com a punt de partida o per poder aprofundir en algunes notícies concretes.

A l'AHPB caldrà:

10. Fer una llista acurada dels notaris que cal consultar en el període cronològic objecte de l'estudi mitjançant els inventaris de l'Arxiu Històric de Protocols o la base de dades *Aurora* de l'Arxiu Històric del Col·legi de Notaris, on es poden consultar un gran nombre de protocols notariais digitalitzats.⁷⁹ Igualment, el volum dedicat especialment a la ciutat de Barcelona ens indica tots els arxius barcelonins en els quals podem trobar protocols notariais.

11. Determinar molt bé els notaris de la darrerria de l'any 1391 i dels anys immediatament següents a l'avalot és molt important, fins i tot en aquells manuals o restes de llibres notariais classificats com a anònims, i si volem ser rigorosos, també s'hauria de fer en tots els centres barcelonins que conserven fons notariais. Aquests manuals notariais quasi sempre fan referència a l'antic nom que tenia el convers quan era jueu. Generalment, el nom cristià va seguit de l'ofici que desenvolupava, de la seva condició de convers, i, finalment, del nom que tenia quan era jueu, encara que no sempre se segueix el mateix ordre. Tanmateix, molt aviat i en un mateix període, pot aparèixer esmentat el mateix individu amb la qualificació de convers o no. No podem saber si es tracta d'un oblit interessat a iniciativa del mateix convers o de l'escrivà, però a partir de 1450 gairebé mai s'esmenta la condició de cristià novell.

77. Boscà, *Memorial històric*.

78. AHCB. 1G-3. *Rúbriques d'ordinacions*, f. 180: «Ordinacions de texidors e filaneres de lana. Item, que algú qui davall de linatge de juheus no puixe caber ni entrevenir en concells ne eleccions ne regiment del dit ofici de texidors de lana ne algú del dit ofici no gos tenir algun taler de cotó ne de li». *Liber intitulus MCCCCXXXVI*, carta LXII.

79. CASES, *Catàleg dels protocols*. Inclou els protocols notariais de l'ACA, l'ACB, l'AHCB, la Biblioteca de Catalunya, l'Hospital de la Santa Creu i dels monestirs de Pedralbes i Sant Pere de les Puelles; vegeu també, de la mateixa autora, els dos volums de *l'Inventari de l'Arxiu Històric de Barcelona*.

L'esment de l'ofici de vegades tampoc consta, fet que pot ser determinant a l'hora de distingir dues persones que ostentaven el mateix nom, tant si es tracta de cristians de natura com de conversos. D'altra banda, podien canviar d'ocupació amb força facilitat. No parlem aquí d'exercir un ofici determinat i aparèixer indiferentment com a productor o mercader, perquè els rols no estaven tan ben definits com avui en dia i podien exercir l'ofici i al mateix temps efectuar la compravenda del producte fabricat, a la botiga o al detall i també a l'engròs, sinó de professions ben diferenciades. De vegades amb certes similituds, com ara corredor d'un producte o d'un altre, però altres vegades podien ser tan diversos com el d'assaonador a rajoler, de ferrer i teixidor de llana a hostaler, de sabater a corredor d'orella, d'hostaler a corredor d'animals, de coraller a saboner, etc.

El fet que persones d'un mateix llinatge tinguin cognoms diferents ja s'ha comentat i també hem apuntat que els conversos es podien adjudicar noms i llinatges de cristians de natura vivents. D'altra banda, es tracta de noms comuns i podem trobar fàcilment dos o tres individus contemporanis amb els mateixos noms i cognoms. Això fa que hi hagi cristians de natura i cristians nous amb noms i cognoms idèntics i també conversos amb iguals noms i cognoms.

12. Identificar els notaris que varen treballar per al Tribunal de la Inquisició. Entre aquests hem localitzat Pere Aymà, Antoni Joan Bonet (1537-1573), Bartomeu Costa major (1438-1498), ajudat pel seu fill Bartomeu Costa menor, Guillem Llaurador, Joan de Meià o Meyà, Joan Palomeres (1490-1529), Pere Puig (1417-1455), Joan Raymat (1493), Antoni Saliceda, tots notaris i escriptors de l'Ofici de la Santa Inquisició, que ens poden oferir dades fins ara no contemplades almenys en les dates clau.⁸⁰ Hem pogut comprovar com aquests notaris podien també treballar per aixecar acta de les reunions i eleccions de determinats oficis exercits per conversos, i als quals s'adreçaven força persones d'altres oficis per formalitzar els contractes. Tal és el cas de Bartomeu Costa, major, notari que va treballar per als corallers i al qual acudien, quan el necessitaven, molts velers. Significava que se sentien protegits en tenir relació amb un funcionari de la Inquisició? Qui l'havia escollit? Els cònsols de l'ofici, o els havien imposat per tal de controlar-los?

80. Alguns d'ells no figuren en els inventaris de notaris de l'AHPB potser perquè treballaven exclusivament per a la Inquisició, perquè no s'han conservat els seus protocols o perquè no estan identificats.

Si trobem un individu citat com a familiar de la Inquisició de Barcelona —els laics que informaven i vigilaven de prop els seus veïns—, també serà important anotar-ho per tal d'esbrinar si algun convers, encara que fos excepcionalment, havia arribat a ser-ho.

13. Establir genealogies dels diferents i variats llinatges d'un mateix grup familiar. Els llibres específics de testaments i els de capítols matrimonials seran primordials per formar i clarificar genealogies com a font per a la història social. Existeix una base de dades de testaments accessible als estudiosos que simplifica molt la recerca.

Els manuals notariaus consultats per diferents autors en la realització d'estudis sobre conversos en general en principi poden ser descartats. Tanmateix, cal anar amb compte amb aquells que s'han usat per al coneixement laboral o tècnic d'un ofici concret propi del col·lectiu convers, ja que el seu objectiu principal no era la localització de conversos.⁸¹

14. Consultar els arxius parroquials. Ja hem parlat de la limitació dels arxius parroquials respecte als registres dels llibres sacramentals de batejos, esposalles i òbits, però de ben segur que en certes ocasions ens poden ajudar a concretar la cronologia d'alguns individus i a aclarir genealogies.

15. Consultar qualsevol publicació local relativa a l'assumpte que ens ocupa, atesa la mobilitat dels conversos amb la intenció d'esborrar el seu origen. Tots sabem la importància de l'aportació de la història local a la general, i en aquest cas encara més. Són il·lustratius els exemples de Jaume Sabater i del metge Rafel Cavaller, ambdós de Cervera. Llobet anota el trasllat de Sabater a Barcelona i comenta la conversió de la família de metges Cavaller, i indica que un dels seus membres, abans de l'expulsió, degué marxar de Cervera. Si no errem, aquest és el mestre Rafel Cavaller que trobem a Barcelona penitenciat per la Inquisició i que fou primer absolt amb penitència i finalment reconciliat amb presó perpètua (1500). Muntané, per la seva banda, el reconeix absent de Cervera.⁸²

16. Establir les genealogies, tant les d'una mateixa família conversa com les de diferents famílies del grup, tenint en compte la totalitat de les dades ob-

81. HERNANDO, respecte als llibreters, però amb interès per citar els conversos; STOJAK, en el seu estudi sobre els seders, no té aquest objectiu, encara que de vegades cita aquesta condició.

82. LLOBET, «Los conversos», p. 338 i 346; MUNTANÉ, «El patrimoni dels conversos», p. 226-227. Identifica el metge Joan Cardona o Joan Cavaller amb mestre Samuel Cavaller. Rafel Cavaller era el pare de Joan Cardona (CARBONELL, *Opúsculos*, p. 147).

tingudes, tant les procedents de publicacions com les trobades en arxius, i fer les referències pertinents de les relacions entre elles.

7. Conclusions

L'inici de la recopilació iniciada a partir de publicacions i algunes poques fonts ens ha proporcionat uns 1.050 noms de conversos (1391-1515) i les relacions de penitenciat i condemnats de la Inquisició són al voltant de 1.000 persones i escaig, la major part famílies senceres (1487-1505). Establir els nombres exactes seria molt agosarat per la nostra part, perquè hi ha cognoms que semblen d'una mateixa persona o família o que hi podrien pertànyer, però apareixen escrits amb grafies diferents (com Cisa i Sisa, Civeller i Fiveller, Oller i Ollers i molts altres casos). Al marge de la llista inicial de conversos de Balaguer-Loeb, només s'ha introduït una petita part dels neòfits que consten en les informacions de ciutadania, en els fogatges i en els registres *Gratiarum* de Joan I. Hi ha al voltant de 140 cognoms que es repeteixen en totes dues llistes, separades per quasi cent anys. Tanmateix, hi ha prou informació per arribar a unes primeres conclusions, que són les següents:

Confirmem la continuïtat de certs oficis entre jueus i conversos. Entre els processats per la Inquisició de Carbonell de què consta ofici, podem mencionar que pellers i corallers s'esmenten, més o menys, amb el mateix nombre, seguits dels mercaders, corredors d'orella, teixidors de vel i seders, sastres, giponers i calceters, botiguers, altres corredors, llibreters, metges i barbers, adroguers, sabaters i argenters, teixidors i tintorers, formenters, torners, revenedors i pintors, religiosos, i esporàdicament un canviador, garbellador, dauer, saboner, paraire, pellisser, sedasser, vanover, organista i cavaller músic, cotamaller, senyor de galeres, un bígam i una costurera. També consten oficis de l'Administració de justícia i prohibits als conversos: notaris i jurisperits, i de l'Administració reial: escrivans reials, batlle, capità del castell de Sanauja, lloctinent, mestre racional, lloctinent del tresorer, regent de la Cancelleria Reial, porters.

Els cristians de natura no van interferir gairebé mai en els oficis que havien estat especialitat de jueus i després de conversos, i només ho van fer en aquells que els afectaven directament i en els quals no volien permetre cap competència ni ingerències, especialment els dedicats a la manufactura tèxtil i la seva transformació, exceptuant la sederia. Les relacions de seders més tar-

danes ens presenten nous cognoms, cosa que indica que l'ofici era exercit també per cristians de natura.⁸³

Intuïm que en els oficis que els eren quasi propis o monopolis no van tenir gaire interès a formar corporacions. Molts van funcionar durant molt temps només amb les ordinacions dels consellers i no van constituir-se en corporació fins a finals del segle xv o a la primera meitat del segle xvi. Formar-ne part era una fita per a alguns perquè els obria la possibilitat d'accedir als diferents càrrecs de l'ofici (clavari, andador), i el que era més cobejat, la mestria, que els facilitava l'accés a la regidoria, però al mateix temps era un element de control moltes vegades en mà d'una minoria de confreres que produïa nombroses friccions internes.

Cal destacar també que van exercir oficis que en principi els estaven prohibits. Els primers temps van ser més laxos i la poca definició del rol dins d'una ocupació (quan exercien de productors i mercaders alhora) va fer que poguessin evitar les limitacions imposades. També el nivell econòmic i les relacions individuals eren elements que podien contribuir a salvar les normes generals. D'altra banda, les pressions de la monarquia van propiciar l'admissió de persones singulars en oficis vetats.

Un altre punt important és que, com en altres indrets, els conversos barcelonins van emprar estratègies per esborrar el seu origen. Els cognoms diferents en membres d'un mateix llinatge en va ser una, bé aprofitant la manca de normes al respecte, bé adoptant els cognoms dels padrins de baptisme, bé fent-se seus els cognoms de famílies de l'oligarquia barcelonesa. Creiem que també van utilitzar el canvi de residència com a estratègia, però, en ser Barcelona un centre important d'atracció, costa esbrinar fins a quin punt. A Barcelona trobem conversos originaris d'altres ciutats del Principat (Girona, Tortosa, Solsona, Cervera, Lleida, Castelló d'Empúries, etc.) i també d'altres regnes de la Corona d'Aragó, com el d'Aragó (Saragossa, Gurrea), el de València o el de Mallorca, en aquest cas exclusivament de les capitals. Cal preguntar-nos si el canvi d'ofici podia ser també una estratègia i si hi havia oficis que els oferien més possibilitats d'ascens social.

D'altra banda, confirmem la pràctica d'endogàmia matrimonial entre famílies converses, fins i tot amb dobles enllaços, tant per guardar la cohesió

83. BOFARULL Y SANS, *Gremios y cofradías*, II, doc. CXV, vol. II, p. 357 i 358. El 1534 es permet a mestres velers exercir sense passar l'examen pertinent i es permet a determinats obrers passar a mestres, també sense examen, però abonant els drets pertinents.

del grup com, probablement, per qüestions econòmiques. Així mateix, els matrimonis mixtos, no gaires, els detectem al voltant de 1450. Com a excepció, tenim el cas de Bernat Conill (1405), fill d'Iu Conill. Amb posterioritat, i possiblement quan aquests matrimonis eren més corrents, ens consta el d'Isabel Beneta Cercós, de família d'argenters, penitenciada, amb el botiguer cristià Domingo Carbonell (1489).⁸⁴ Caldria plantejar-nos si va existir una estratègia matrimonial amb famílies cristianes velles, quines i a partir de quin moment, i si hi havia més enllaços en determinats estaments.

Finalment, amb relació a les llistes d'escollidors de jurats del Consell de Cent, cal recordar que només hi van ser inclosos en moments de dificultats en el complicat equilibri de poders entre la monarquia, l'oligarquia ciutadana i el poble menut, i quan els sobirans atenen les demandes d'aquest darrer sector per enfrontar-se a les elits (Alfons V el 1455 i Ferran II el 1498).

En conclusió, i com ja hem indicat anteriorment, el treball de recerca per determinar el pes dels conversos en la societat barcelonesa és laboriós i complex, i comporta una minuciosa tasca d'investigació arxivística en fons molt nombrosos i diversos. Això fa que, en definitiva, estudiar i aprofundir en el món convers sigui, certament, un treball d'equip.

Sigles d'arxius i registres

ACB	Arxiu Capitular de Barcelona
ADB	Arxiu Diocesà de Barcelona
AHCB	Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona
AHPB	Arxiu Històric de Protocols de Barcelona
RD	Registre de Deliberacions
RO	Registre d'Ordenacions

Bibliografia

ÁLVAREZ JAUREGUI, Clara. *Físic e cirurgia juheu: la medicina hebrea a la Barcelona del segle XIV* [en línia]. Tesi doctoral. Barcelona: Universitat de Barcelona. Facultat de Filologia. Departament de Filologia Clàssica, Ro-

84. CARBONELL, *Opúsculos*, p. 32.

- mànica i Semítica, 2017. <<http://hdl.handle.net/10803/458369>> [Consulta: 22 juny 2021].
- ANDRADES MÁRQUEZ, Tana. *Lligadors de llibres i jueus de Barchinona: La integració social de los encuadernadores y libreros judíos y conversos en Barcelona, sg. XIV-XV*. Barcelona: Universitat de Barcelona, 2002.
- BADA ELIAS, Joan. «L'expulsió dels jueus, 1492». *Butlletí de la Societat Catalana d'Estudis Històrics*, 20 (2009), p. 51-68.
- *La inquisició a Catalunya (segles XIII-XIX)*. Barcelona: Barcanova, 1992.
- BALAGUER I MERINO, Andreu. «Del gremi i art dels corallers en Barcelona». *La Renaixensa*, 20 (1871), p. 247-249; 21 (1871), p. 259-261; 22 (1871), p. 275-277; 23 (1872), p. 287-289.
- «Noticia dels jueus conversos quals bens foren robats en lo saqueig y destrucció del Calljuhic de Barcelona en 1391». *La Veu del Montserrat* (1881), p. 231-232 i 239-240. [Reeditada a LOEB, Isidore. «Liste nominative des juifs de Barcelone en 1392». *Revue des Études Juives*, 4 (1982), p. 57-77]
- BANEGAS LÓPEZ, Ramón A. «Un caso de hostel de carretera catalán durante el siglo XV: el hostel de la familia Alberó de Montcada». *Ex Novo: Revista d'Història i Humanitats*, 2 (2009), p. 65-83.
- BATLLE GALLART, Carme. «La ciutat de Barcelona i el Cisma». En: *Jornades sobre el Cisma d'Occident a Catalunya, les Illes i el País Valencià. Barcelona-Peníscola, 18-21 d'abril de 1979 (VI Centenari del Cisma d'Occident)*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, 1988, p. 315-333.
- *La crisis social y económica de Barcelona a mediados del siglo XV*. Barcelona: Universidad de Barcelona. Instituto de Historia Medieval: CSIC, 1973. 2 v.
- «L'expansió baixmedieval, s. XIII-XV». En: *Història de Catalunya*. Direcció de Pierre Vilar. Vol. III. Barcelona: Edicions 62, 1988, p. 271.
- BATLLE GALLART, Carme [et al.]. *El «Llibre del Consell» de la ciutat de Barcelona. Segle XIV: les eleccions municipals*. Barcelona: CSIC, 2007. (Anuario de Estudios Medievales. Anejo; 62)
- BEINART, Haim. *Los conversos ante el Tribunal de la Inquisición*. Barcelona: Riopiedras, 1983.
- «Los conversos y su destino». En: *Los judíos en España*. Direcció d'E. Kedourie. Barcelona: Crítica, 1992, p. 97-124.
- BENITO JULIÀ, Roger. «La prostitució y la alcahueteria en la Barcelona bajo-medieval (siglos XIV-XV)». *Miscelánea Medieval Murciana*, 32 (2008), p. 9-21.
- BENITO RUANO, Eloy. *Los orígenes del problema converso*. Barcelona: El Albir Universal, 1976.

- BLÁZQUEZ MIGUEL, Juan. «Catálogo de los procesos inquisitoriales del Tribunal del Santo Oficio de la Inquisición de Barcelona». *Espacio, Tiempo y Forma. Serie IV. Historia Moderna*, 3 (1990), p. 11-158. [Criptojudaisme, p. 11-42]
- BOFARULL Y DE SARTORIO, Manuel de. *Gremios y cofradías de la Antigua Corona de Aragón*. I. Barcelona: Imprenta del Archivo, 1875. (Colección de Documentos Inéditos del Archivo de la Corona de Aragón; 40)
- BOFARULL Y SANS, Francisco de. *Gremios y cofradías de la Antigua Corona de Aragón*. II. Barcelona: Tipografía L. Benaiges, 1910. (Colección de Documentos Inéditos del Archivo de la Corona de Aragón; 41)
- «Ordinaciones de los concellers de Barcelona sobre los judíos en el siglo XIV». *Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona*, 9-43 (1911), p. 97-102.
- BONNASSIE, Pierre. *La organización del trabajo en Barcelona a fines del siglo XV*. Barcelona: Consejo Superior de Investigaciones Científicas, 1995.
- BOSCÀ, Joan Francesc. *Memorial històric*. Edició a cura de Jaume Sobrequés. Barcelona: Associació de Bibliòfils de Barcelona, 1977.
- BRUNIQUER, Esteve Gilabert. *Rúbriques de Ceremonial dels Magnífichs Consellers y Regiment de la ciutat de Barcelona*. Edició a cura de Francesc Carerras i Candi i Bartomeu Gunyalons i Bou. Barcelona: Ajuntament de Barcelona, 1912-1916. 5 v.
- CABESTANY FORT, Juan F. «El archivo del Consolat de Mar. Noticia de los fondos que se conservan actualmente». *Documentos y Estudios*, 13 (1964), p. 7-19.
- «Cartas reales de Alfonso el Magnánimo (1417-1458). Addenda». *Documentos y Estudios*, 17 (1967), p. 126.
- «Cartas reales de Juan II (1458-1479) y de los reyes intrusos Pedro de Portugal (1464-1466) y Renato d'Anjou (1466-1472)». *Documentos y Estudios*, 17 (1967), p. 127-316.
- «Nómina de la matrícula de mercaderes de Barcelona (1479-1646)». *Documentos y Estudios*, 16 (1966), p. 167-183.
- «Repertorio de cartas reales conservadas en el Instituto Municipal de Historia (1269-1458)». *Documentos y Estudios*, 16 (1966), p. 57-281.
- CAILLEAUX, Christophe. «Les juifs et musulmans dans les sources normatives du XIVe siècle à Barcelona et à Tortosa». *Bulletin du Centre d'Études Médiévales d'Auxerre*, 10 (2006).
- CAMÓS I CABRUJA, Lluís. «Referencias documentales en torno al tráfico del coral en Barcelona en el siglo XV». *Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona*, 19 (1946), p. 145-154.

- CAPDEFERRO, Josep. «L'exigència de la puresa de sang per part dels col·legis i confraries d'oficis en la Barcelona moderna». *Barcelona Quaderns d'Història*, 24 (2017), p. 99-112.
- CAPMANY Y DE MONPALAU, Antonio. *Libro del Consulado de Mar*. Estudi preliminar de Josep M. Font Rius. Barcelona: Cámara Oficial de Comercio y Navegación de Barcelona, 1965.
- *Memorias históricas sobre la marina, comercio y artes de la antigua ciudad de Barcelona*. Madrid: Imprenta de D. Antonio de Sancha, 1779-1792. 4 v. [Reeditada i revisada per E. Giralt i Raventós i C. Batlle i Gallart. Barcelona: Cámara Oficial de Comercio y Navegación, 1961-1963. 3 v.]
- CARBONELL, Pedro Miguel. *Opúsculos inéditos del cronista catalán Pedro Miguel Carbonell*. Tom II. Edició a cura de Manuel Bofarull i de Sartorio. Barcelona: Imprenta del Archivo, 1865, p. 6-235. (Colección de Documentos Inéditos del Archivo de la Corona de Aragón; 28)
- CARRERAS Y CANDI, Francesch. *Geografía general de Catalunya*. [Vol. VI]: *La ciutat de Barcelona*. Barcelona: Establiment Editorial de Albert Martin, [1916]. 1.138 p.
- «Evolució històrica dels juheus y juheissants barcelonins». *Estudis Universitaris Catalans*, 3 (1909), p. 404-428 i 498-522; 4 (1910), p. 45-65 i 359-373.
- CARRÈRE, Claude. *Barcelona 1380-1462: Un centre econòmic en època de crisi*. Vol. 1. Barcelona: Curial, 1977-1978.
- «La draperie en Catalogne et en Aragon au xve siècle». En: *Produzione, commercio e consumo dei panni di lana nei secoli XII-XVIII*. Florència: L. S. Olschki, 1976, p. 481-482.
- CASES I LOSCOS, Lluïsa. *Catàleg dels protocols notariais de Barcelona*. Barcelona: Fundació Noguera, 1990. (Inventaris d'Arxius Notariais de Catalunya; 11)
- *Inventari de l'Arxiu Històric de Barcelona*. Vol. 1: *Segles XIII-XV*. Barcelona: Fundació Noguera, 2001. (Inventaris d'Arxius Notariais de Catalunya; 24)
- *Inventari de l'Arxiu Històric de Barcelona*. Vol. 2: *Segle XVI*. Barcelona: Fundació Noguera, 2003. (Inventaris d'Arxius Notariais de Catalunya; 27)
- CONDE, Rafael [et al.]. «Fonts per a l'estudi de les Corts i els Parlaments de Catalunya. Catàleg dels processos de Corts i Parlaments». En: *Les Corts a Catalunya*. Barcelona: Generalitat de Catalunya. Departament de Cultura, 1991, p. 25-61.

- COULON, Damien. *Barcelone et le grand commerce d'orient au Moyen Âge: Un siècle de relations avec l'Égypte et Syrie-Palestine (ca. 1330 – ca. 1430)*. Madrid; Barcelona: Institut Europeu de la Mediterrània, 2004.
- «Un élément clef de la puissance commerciale catalane. Le trafic du corail avec l'Égypte et la Syrie (fin du xive – début du xve siècle)». *Al-Mansaq. Studia Arabo-Islamica Mediterranea*, 9 (1996-1997), p. 99-149.
- DANTÍ, Jaume. «Els gremis i el govern municipal: participació i representació corporativa al Consell de Cent en època moderna». *Barcelona Quaderns d'Història*, 24 (2017), p. 81-98.
- DOMÍNGUEZ ORTIZ, Antonio. «Los cristianos nuevos. Notas para el estudio de una clase social». *Boletín de la Universidad de Granada*, 21 (1949), p. 256-271.
- DUFOURQ, Charles Emmanuel. «Honrats, mercaders et autres dans le Conseil des Cent au xive siècle». En: *La ciudad hispánica durante los siglos XIII al XV: Actas del coloquio celebrado en La Rábida y Sevilla del 14 al 19 de septiembre de 1981*. Madrid: Universidad Complutense, 1985, p. 1361-1395.
- DURAN I SANPERE, Agustí. *Barcelona i la seva història: La formació d'una gran ciutat*. Barcelona: Curial, 1972-1975. 3 v.
- ESCRIBÀ, Gemma. *The Tortosa Disputation: Regesta of Documents from the Archivo de la Corona de Aragon, Fernando I (142-1416)*. Jerusalem: Ginzei Am Golan. The Central Archives for the History of the Jewish People – Hispania Judaica. Dinur Institute. The Hebrew University of Jerusalem, 1998. (Sources for the History of the Jews in Spain; 6)
- ESTANYOL FUENTES, Maria Josep. *Els jueus catalans: les seves vivències i influència en la cultura, l'economia i la política en els reialmes cristians*. Barcelona: Publicacions de la Universitat de Barcelona, 2009.
- FELIU, Gaspar. «La crisis catalana en la Baja Edad Media: estado de la cuestión». *Hispania*, 64 (2004), p. 435-466.
- FELIU I MABRES, Eduard. «Algunes puntualitzacions sobre diversos aspectes de la història dels jueus a la Catalunya medieval». *Catalan Historical Review*, 2 (2009), p. 175-190.
- FUENTE, Isabel de la. «L'organització dels argenters de Barcelona a través dels seus privilegis i ordinacions (segles xiv-xv)». *Barcelona Quaderns d'Història*, 24 (2017), p. 237-246.
- GARCÍA CÁRCCEL, Ricardo. *Orígenes de la Inquisición española: El tribunal de Valencia, 1478-1530*. Barcelona: Península, 1976.
- GREGORI, Rosa M. «*Confratíe Librariorum civitatis Barcinone* i l'ofici dels llibreters a la ciutat de Barcelona. Estudi institucional i edició de les fonts històriques». *Barcelona Quaderns d'Història*, 24 (2017), p. 271-286.

GÜNZBERG MOLL, Jorge. *Los notarios y su organización en Barcelona (siglos XIII-XVI)*. Madrid: Colegios Notariales de España, 2004.

HERNANDO DELGADO, Josep. «L'alimentació làctia dels nadons durant el segle XIV. Les nodrisses o dides a Barcelona, 1295-1400, segons els documents dels protocols notariais». *Estudis Històrics i Documents dels Arxius de Protocols*, 14 (1996), p. 39-158.

— «Els conversos. Del judaisme al cristianisme: ruptura, integració i pràctica religiosa». En: *Formes de convivència a la baixa edat mitjana: Reunió científica: XVII Curs d'Estiu Comtat d'Urgell, celebrat a Balaguer els dies 10, 11 i 12 de juliol de 2013*. Lleida: Pagès, 2015, p. 87-126.

— «Conversos i jueus: cohesió i solidaritat». *Anuario de Estudios Medievales*, 37/1 (2007), p. 181-212.

— «Conversos, jueus i cristians de natura. El testimoni dels processos i la necessitat d'una recerca». En: *Cristianos y judíos en contacto en la Edad Media: Polémica, conversión, dinero y convivencia*. Edició a cura de Flocel Sabaté i Claude Denjean. Lleida: Milenio, 2009, p. 387-412. (De Christianis et Iudeis ad Invicem; 2)

— «Del llibre manuscrit al llibre imprès. La confecció del llibre a Barcelona durant el segle xv. Documentació notarial». *Arxiu de Textos Catalans Antics*, 21 (2002), p. 257-603.

— «Llibres d'òbits o llibres de funeràries de les parròquies de Santa Maria del Pi i dels Sants Just i Pastor i els notaris de Barcelona (1372-1500)». *Estudis Històrics i Documents dels Arxius de Protocols*, 32 (2014), p. 113-204.

— «El procés contra el convers Nicolau Sanxo, ciutadà de Barcelona, acusat d'haver circumcidat el seu fill (1437-1438)». *Acta Historica et Archaeologica Mediaevalia*, 13 (1992), p. 75-100.

— «Processos inquisitorials per crim d'heretgia i una apellació per maltractament i parcialitat per part de l'inquisidor (1440). Documents dels protocols notariais». *Estudis Històrics i Documents dels Arxius de Protocols*, 23 (2005), p. 75-139.

HINOJOSA MONTALVO, José. «Los conversos de judío valencianos en el siglo xv: entre el desarraigo y la asimilación». En: *La península ibérica en la era de los descubrimientos (1391-1492): Actas III Jornadas Hispano-Portuguesas de Historia Medieval*. Vol. I. Tom I. Sevilla: Junta de Andalucía. Consejería de Cultura, 1997, p. 69-98.

HINOJOSA MONTALVO, José. «Sederos conversos en la Valencia bajomedieval». *Anales de la Universidad de Alicante: Historia Medieval*, 18 (2012-2014), p. 187-224.

- HISPANO I VILASECA, Marià; MATA I VENTURA, Víctor. «Origen i evolució de les organitzacions de procuradors dels tribunals de Barcelona: procés constitutiu i incorporació dels seus membres. Segles XII-XVIII. Primera part». *Ius Fugit*, 12 (2005), p. 303-335.
- JUNCOSA, Eduard. «La participació política dels menestrals en els governs de la Barcelona medieval». *Barcelona Quaderns d'Història*, 24 (2017), p. 67-79.
- LEA, Henry Charles. *Historia de la Inquisición española*. Madrid: Fundación Universitaria Española, 1983.
- Llibre Verd de Barcelona*. Edició facsímil. Estudi històric i codicològic per Sebastià Riera i Viader i Manel Rovira i Solà. Barcelona: Ajuntament de Barcelona: Base, 2005, p. 167-214.
- LLOBET I PORTELLA, Josep Maria. «Los conversos según la documentación local de Cervera (1338-1501)». *Revista de la Facultad de Geografía e Historia*, 4 (1989), p. 335-349.
- LLORCA, Bernardino. «San Vicente Ferrer y el problema de las conversiones de los judíos». En: *IV Congreso de Historia de la Corona de Aragón*. Palma: Diputación Provincial de Baleares, 1959, p. 47-64.
- LÓPEZ BONET, José Francisco. «La revolta de 1391: efectivament, crisi social». En: *XIII Congrés d'Història de la Corona d'Aragó*. Palma: Institut d'Estudis Baleàrics, 1989, p. 111-123.
- LUZ COMPAÑ, José Luis. «Familias judías – familias conversas. Una aproximación a los neófitos valencianos del siglo XIV». *Espacio, Tiempo y Forma. Serie III. Historia Medieval*, 6 (1993), p. 409-424.
- MADURELL MARIMON, Josep Maria. «El arte de la seda en Barcelona entre judíos y conversos». *Sefarad*, 25-2 (1965), p. 247-281.
- «La cofradía de la Santa Trinidad de los conversos de Barcelona». *Sefarad*, 18-1 (1958), p. 60-82.
- «La contratación laboral judaica y conversa en Barcelona (1349-1416)». *Sefarad*, 16-1 (1956), p. 33-71; 16-2 (1956), p. 369-398; 17-1 (1957), p. 73-102.
- «Encuadernadores y libreros barceloneses judíos y conversos (1322-1458)». *Sefarad*, 21-2 (1961), p. 300-338; 22-2 (1962), p. 345-372; 23-1 (1963), p. 74-103.
- MADURELL MARIMON, Josep Maria; GARCÍA SANZ, Arcadio. *Comandas comerciales barcelonesas de la Baja Edad Media*. Barcelona: Colegio Notarial de Barcelona: Consejo Superior de Investigaciones Científicas. Departamento de Estudios Medievales, 1973.

- MAÑÉ I MAS, Maria Cinta. *Catàleg dels pergamins municipals de Barcelona*. Vol. I, II i VI. Barcelona: Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona, 2005, 2007 i 2011.
- MAÑÉ I MAS, Maria Cinta; ROVIRA I SOLÀ, Manuel. *Catàleg dels pergamins municipals de Barcelona*. Vol. V i VII. Barcelona: Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona, 2010 i 2013.
- Manual de novells ardots, vulgarment apellat Dietari del Antich Consell Barceloní*. Vol. I. Edició a cura de F. Schwartz i Luna i F. Carreras i Candi. Barcelona: Ajuntament de Barcelona, 1892, p. 16.
- MARSÀ, Francisco. *Onomàstica barcelonina del segle XIV*. Barcelona: Universitat de Barcelona, 1977.
- MARTÍNEZ FERRANDO, Jesús Ernesto; SOLSONA CLIMENT, Francisca. «San Vicente Ferrer y la Casa real de Aragón». *Analecta Sacra Tarraconensia*, 26 (1953), p. 1-143.
- MILLÁS VALLICROSA, José María. «Los judíos barceloneses y las artes del libro». *Sefarad*, 16 (1956), p. 129-136.
- «San Vicente Ferrer y el antisemitismo». *Sefarad*, 10-1 (1950), p. 182-185.
- MIQUEL MILIAN, Laura. *La Guerra Civil catalana i la crisi financera de Barcelona (1458-1479)* [en línia]. Tesi doctoral. Girona: Universitat de Girona, 2020. <<https://www.tesisenred.net/handle/10803/670979#page=1>> [Consulta: 22 juny 2021].
- MIRA, Joan Francesc. *Sant Vicent Ferrer: Vida i llegenda d'un predicador*. Alzira: Bromera, 2002.
- MITJÀ, Marina. «Juan I y el Call en 1391». *Barcelona Divulgación Histórica*, 7 (1949).
- MONTAGUT I ESTRAGUÉS, Tomàs de. «El règim jurídic dels juristes de Barcelona». *Barcelona Quaderns d'Història*, 4 (2001), p. 193-212.
- MORENO, Doris. «Creure i viure a la Barcelona moderna a través dels fons inquisitorials». *Pedralbes*, 39 (2019), p. 219-261.
- MOTIS DOLADER, Miguel Ángel. *Espacios, miradas y voces femeninas: Judeo-conversas viudas procesadas por la Inquisición en Aragón (1484-1492)* [en línia]. Tesi doctoral. Madrid: Universidad Complutense de Madrid, 2018. <<https://eprints.ucm.es/id/eprint/47438/>> [Consulta: 20 juny 2021].
- MUNTANÉ SANTIVERI, Josep Xavier. «El patrimoni dels conversos als llibres de fiscalitat municipal de Cervera i Tàrraga durant el primer terç del segle XVI». *Miscel·lània Cerverina*, 19 (2009), p. 223-247.
- NARBONA VIZCAÍNO, Rafael. «Los conversos de Valencia (1391-1484)». En: *Cristianos y judíos en contacto en la Edad Media: Polémica, conversión, dine-*

- ro y convivencia*. Edició a cura de Flocel Sabaté i Claude Denjean. Lleida: Milenio, 2009, p. 101-146.
- NAVARRO ESPINACH, Germán. «Los protagonistas del comercio: oficios e identidades sociales en la España Bajomedieval». En: *XVI Semana de Estudios Medievales de Nájera y Tricio: El comercio en la Edad Media*. Logroño: Instituto de Estudios Riojanos, 2006, p. 147-188.
- NETANYAHU, Benzion. *De la anarquía a la Inquisición: Estudios sobre los conversos en España durante la baja Edad Media*. Barcelona: La Esfera de los Libros, 2005.
- *Los orígenes de la Inquisición en la España del siglo XV*. Barcelona: Crítica, 1999.
- Noticias históricas del Colegio de Corredores Reales del antiguo comercio catalán*. Barcelona: Josep Cunill, 1904.
- OBRADORS SUAZO, Carolina. «Les ciutadanes de Barcelona (segles XIV i XV): normes, pràctiques i gestió de la pertinença urbana». En: ORTÍ, Pere; PUJADES, Ramon; VERDÉS, Pere. *Barcelona en crisi? La ciutat al segle XV*. Barcelona: Museu d'Història de Barcelona, 2017, p. 23-62.
- ORTÍ, Pere; PUJADES, Ramon; VERDÉS, Pere. *Barcelona en crisi? La ciutat al segle XV*. Barcelona: Museu d'Història de Barcelona, 2017.
- PLAZOLLES GUILLEN, Fabienne. «Les courtiers de commerce à Barcelone au XVème siècle». *Mélanges Casa de Velázquez*, 29 (1993), p. 127-154.
- POLONIO LUQUE, Gloria. *Exportación e importación en y desde el Mediterráneo en la Baja Edad Media: Mercaderes, mercancías y rutas comerciales, 1349-1350* [en línia]. Tesi doctoral. Barcelona: Universitat de Barcelona. Facultat de Geografia i Història. Departament d'Història Medieval, Paleografia i Diplomàtica, 2012. 2 v. <<http://hdl.handle.net/10803/80611>> [Consulta: 22 juny 2021].
- «Jueus i conversos en el comerç internacional barceloní de la baixa edat mitjana (1349-1450)». *Tamid*, 9 (2013), p. 27-50.
- PONS CASACUBERTA, Xavier. *La societat conversa a la Barcelona baixmedieval, 1391-1440* [en línia]. Tesi doctoral. Barcelona: Universitat de Barcelona. Facultat de Geografia i Història. Departament d'Història Medieval, Paleografia i Diplomàtica, 2015. <<http://hdl.handle.net/10803/668225>> [Consulta: 22 juny 2021].
- Privilegios reales concedidos a la ciudad de Barcelona*. Edició a cura d'Antonio María Aragó i Mercedes Costa. Barcelona: Archivo de la Corona de Aragón, 1971. (Colección de Documentos Inéditos del Archivo de la Corona de Aragón; 43)

- RÁBADE OBRADÓ, María del Pilar. «La instrucción cristiana de los conversos en la Castilla del siglo xv». En *la España Medieval*, 22 (1999), p. 369-393.
- RICH ABAD, Anna. *La comunitat jueva de Barcelona entre 1348 i 1391 a través de la documentació notarial*. Barcelona: Fundació Noguera, 1999.
- RIERA, Jaume. «L'evolució de les confraries medievals». *Barcelona Quaderns d'Història*, 24 (2017), p. 47-67.
- *Els poders públics i les sinagogues. Segles XIII-XV*. Girona: Patronat Call de Girona, 2006, 635 p. (Girona Judaica; 3)
- RIERA I VIADER, Sebastià. *Cartes de Ferran II a la ciutat de Barcelona (1479-1515)*. Barcelona: Arxiu Municipal de Barcelona, 1999.
- «Les fonts municipals del període 1249-1714. Guia d'Investigació». *Barcelona Quaderns d'Història*, 4 (2001), p. 239-275.
- RIU I RIU, Manuel. «Aportación a la organización gremial textil catalana en el siglo XIV». En: *VII Congreso de Historia de la Corona de Aragón*. Vol. II. Saragossa, 1964, p. 547-559.
- RIU I RIU, Manuel; PINTÓ, Joan. «La documentación de la primera mitad del siglo XIV conservada en el Archivo de la basílica de Santa María del Mar (Barcelona)». En: *La pobreza y la asistencia a los pobres en la Cataluña medieval*. Vol. I. Barcelona: CSIC, 1980, p. 294-361.
- «Inventario de los pergaminos de Santa María del Mar (Barcelona), correspondientes a la segunda mitad del siglo XIV». En: *La pobreza y la asistencia a los pobres en la Cataluña medieval*. Vol. II. Barcelona: CSIC, 1981, p. 151-170.
- ROVIRA I SOLÀ, Manuel. *Catàleg dels pergamins municipals de Barcelona*. Vol. II i IV. Barcelona: Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona, 2008 i 2009.
- RUIZ GÓMEZ, Vicenç. «L'Arxiu de Corredors de Comerç de Catalunya». *Estudis Històrics i Documents de l'Arxiu de Protocols*, 29 (2011), p. 320-328.
- SABATÉ, Flocel. «L'ordenament municipal de la relació amb els jueus de la Catalunya baixmedieval». En: *Cristianos y judíos en contacto en la Edad Media: Polémica, conversión, dinero y convivencia*. Edició a cura de Flocel Sabaté i Claude Denjean. Lleida: Milenio, 2009, p. 773-804.
- SALES I FAVÀ, Lluís. «El fogatjament de 1496: noves dades per a l'estudi de l'evolució demogràfica i de l'estructura socioprofessional de la ciutat de Barcelona». En: ORTÍ, Pere; PUJADES, Ramon; VERDÉS, Pere. *Barcelona en crisi? La ciutat al segle XV*. Barcelona: Museu d'Història de Barcelona, 2017, p. 121-135.
- SALICRÚ I LLUCH, Roser. «Els catalans a Tunis a mitjan segle xv: a l'entorn dels Vives i dels monopolis de la pesca de corall». En: *La Mediterrània de*

- la Corona d'Aragó, segles XIII-XVI: Centenari de la Sentència Arbitral de Torrellas, 1304-2004 (XVIII Congrès d'Història de la Corona d'Aragó. València, 2004)*. València: Universitat de València, 2005, p. 985-1004.
- «Una lluita per un mercat: catalans, algueresos i genovesos i el corall de Sardenya a la primeria del segle XVI». En: *La Corona catalanoaragonesa i el seu entorn mediterrani a la baixa edat mitjana*. Barcelona: CSIC, 2005, p. 309-362.
- SÁNCHEZ MARTÍNEZ, Manuel. «Algunas consideraciones sobre el crédito en la Catalunya medieval». *Barcelona Quaderns d'Història*, 13 (2007), p. 9-26.
- «La seda a la Catalunya medieval». En: *El món de la seda i Catalunya*. Terrassa: Museu Tèxtil. Diputació de Barcelona, 1991, p. 169-188.
- SOBERON RODRÍGUEZ, Mikel; STOJAK, Ivana. «El treball de la seda a Barcelona entre els segles XV i XVII. Una aproximació des de l'arqueologia i la documentació escrita». *Quaderns d'Arqueologia i Història de la Ciutat de Barcelona*, 14 (2018), p. 122-136.
- STOJAK, Ivana. *La sederia a Barcelona al segle XV* [en línia]. Tesi doctoral. Universitat de Barcelona. Facultat de Geografia i Història. Departament d'Història Medieval, Paleografia i Diplomàtica, 2013. <<http://hdl.handle.net/10803/145863>> [Consulta: 21 juny 2021].
- TÉLLEZ RODERO, Núria. «Els fons documentals de Santa Maria del Pi i els estudis sobre el segle XIX». *Barcelona Quaderns d'Història*, 10 (2004), p. 263-271.
- TREPPPO, Mario del. *Els mercaders catalans i l'expansió de la Corona catalanoaragonesa*. Barcelona: Curial, 1976.
- VALLS PUJOL, Esperança (coord. i dir.); ABELLA, J.; JUANHUIX, M.; RINCÓN, C.; VIVES, V. *Regest dels documents de l'Arxiu Diocesà de Barcelona relatius als jueus*. Barcelona: Publicacions de la Universitat: Institut d'Estudis Món Juïc, 2008. (Bet Guenazim; 1)
- VELA AULESA, Carles. «Les compravendes al detall i a rèdit en el món artesà. El cas dels especiers i dels candelers». *Barcelona Quaderns d'Història*, 13 (2007), p. 131-155.
- *Especiers i candelers a Barcelona a la baixa edat mitjana: Testaments, família i sociabilitat*. Vol. I. Barcelona: Fundació Noguera, 2007. (Estudis; 41)
- «Llarga vida a tot! El mercat de vell a Barcelona a la baixa edat mitjana». En: *La vida quotidiana a l'edat mitjana: Actes del IV Seminari d'Estudis Medievals d'Hostalric (20-21 de novembre de 2014. Hostalric)*. Hostalric: Ajuntament d'Hostalric, 2015, p. 33-54.

- VELA AULESA, Carles. «Ordinacions, privilegis i oficis: la regulació de l'art de l'especieria (s. XIV-XV)». *Anuari d'Estudis Medievals*, 36/2 (2006), p. 839-882.
- VENDRELL GALLOSTRA, Francesca. «La actividad proselitista de san Vicente Ferrer durante el reinado de Fernando I de Aragón». *Sefarad*, 13-1 (1953), p. 87-104.
- «La política proselitista de Fernando I de Aragón». *Sefarad*, 10-2 (1950), p. 349-366.
- VENTURA SUBIRATS, Jordi. *La Inquisición Española y los judíos conversos barceloneses (siglos XV-XVI)*. Barcelona: Universidad de Barcelona. Facultad de Filosofía y Letras, 1973. 4 v.
- VILLANUEVA, Jaime. *Viage literario a las iglesias de España*. Tom 18: *Viage a Barcelona*. Madrid: Imprenta de la Real Academia de la Historia, 1851.
- VOLTES BOU, Pedro. «Les associacions de seders medievals barcelonins». *Anuario de Estudios Medievales*, 5 (1968), p. 483-494.
- *Cartas del emperador Carlos I a la ciudad de Barcelona*. Barcelona: Universidad de Barcelona, 1958. 206 p.
- ZURITA, Jerónimo. *Anales de la Corona de Aragón*. Edició a cura d'Ángel Canelles López. Saragossa: Institución Fernando el Católico (CSIC), 1967-1977. 9 v.

Apèndix: proposta de fitxa catalogràfica

La fitxa catalogràfica es pot fer en un Excel, sempre amb els mateixos encapçalaments. També es pot utilitzar una base de dades més sofisticada, però creiem que un Excel és suficient perquè ens ofereix la possibilitat d'ordenar ràpidament les dades pels diferents conceptes considerats.

Data (any/mes/dia: 1000/00/00)

Nom jueu

Adreça (carrer, plaça, «prop de», «al costat de», «de la casa de», tal com surt indicat en el document)

Nom del convers (cognom, nom). Es poden utilitzar una o dues columnes.

Procedència (lloc d'on és oriünd, indret des d'on es trasllada a Barcelona).

Ofici. Si apareix més d'un ofici en la mateixa data, els separarem amb un punt i coma.

Confraria o corporació. Ofici dins la confraria o corporació d'ofici en l'any corresponent (cònsol, prohoms o sobreposat, clavari, andador, simple confrare...).

Font de la notícia. Sigui publicada o documental (autor, títol, pàgina o arxiu, sèrie o document, núm. de foli). Es pot posar tot seguit o optar per dividir els conceptes tant en cas d'una publicació com si es tracta de documentació.

Els jueus s'haurien d'entrar sempre pel nom, però els conversos pel cognom. Això, que sembla obvi, ho assenyalarem perquè hem trobat diverses bibliografies ordenades pel nom de pila de l'autor i també un estudi en què s'han entrat els noms i cognoms dels conversos com si fossin jueus. Les dones s'haurien d'entrar sempre pel cognom del pare o del marit, ja que així eren conegudes a l'època, moltes vegades amb els cognoms feminitzats. En cas necessari s'haurien de fer referències creuades. Caldria introduir els noms tantes vegades com ens els trobem en estudis o documentació per veure la línia temporal d'activitat d'un personatge concret.

Això seria una fitxa de mínims. Qualsevol altra dada, com ara el nom dels pares o d'altres parents, el cognom i el nom de la muller, la relació amb altres conversos, el motiu de la seva relació, també s'hauria d'anotar. Això no comporta cap problema amb un Excel, perquè s'hi poden afegir les columnes que considerem necessàries en un moment donat i amagar-les quan no cal tenir-les en compte perquè poden complicar la visió de conjunt d'un fet determinat.